

NOTATKI DOBRZYCKIE

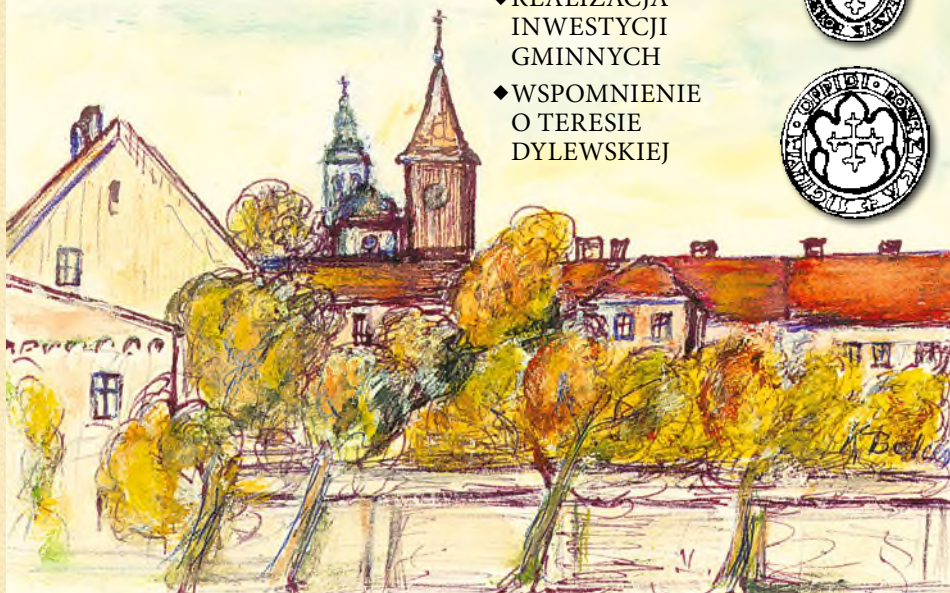
Nr 59

grudzień 2019 r.

ISSN 1429-143

W numerze:

- ◆ DAWNA PARAFIA EWANGELICKA W DOBRZYCY CZ. I
- ◆ PROMOCJA KSIĄŻKI „CMENTARZE ZIEMI DOBRZYCKIEJ”
- ◆ WYCIECZKA TMZD DO ŚWIDNICY
- ◆ REMONT DACHU KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO W LUTYNI
- ◆ ORGANY WRÓCIŁY DO KOŚCIOŁA W SOŚNICY
- ◆ TO BYŁO 60 LAT TEMU...
- ◆ X PRZEGLĄD PIOSENKI DLA PRZEDSZKOLAKÓW – ŚPIEWAJĄCE KRASNALE
- ◆ XI EDYCJA VOCALIADY
- ◆ DOŻYNKI POWIATU PLESZEWSKIEGO GMINA DOBRZYCA
- ◆ TYTUŁ HONOROWEGO OBYWATELA ORAZ STYPENDIA BURMISTRZA GMINY DOBRZYCA
- ◆ OBCHODY 101. ROCZNICY ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI
- ◆ REALIZACJA INWESTYCJI GMINNYCH
- ◆ WSPOMNIENIE O TERESIE DYLEWSKIEJ

Konferencje naukowe 14 września i 3 listopada 2019 roku fot. Sz. Balcer

DAWNA PARAFIA EWANGELICKA W DOBRZYCY CZ. I

Przez niemal półtora wieku istotną rolę w życiu mieszkańców Dobrzycy odgrywała mieszkająca się tu ludność wyznania ewangelickiego oraz parafia, wokół której koncentrowało się jej życie. Nawet i dziś pozostałe po niej obiekty – z kościołem na czele – są istotnym elementem krajobrazu naszego miasta. Znacznie mniej znana jest natomiast historia gminy i dawnej społeczności ewangelickiej, tym bardziej, że niemal w całości odeszło już pokolenie ludzi, którzy mogli jeszcze pamiętać stosunki panujące w tym względzie przed wojną i w jej trakcie. Tym mniej wiadomo o dziejach dawniejszych, sięgających przełomu wieków XVIII i XIX.

Dotychczas o parafii ewangelickiej w Dobrzycy pisano zaledwie kilkakrotnie – obok rozdziału w wydanej jeszcze na początku XX wieku zbiorczej historii gmin ewangelickich¹, należy tu przede wszystkim wspomnieć opracowania i artykuły Gabrieli Kleber, w większości jednak pozostające w rękopisie lub drukowane w małych nakładach jako wydawnictwa stowarzyszenia „Freunde des Kreis Krotoschin – Heimatkreisgemeinschaft Krotoschin”². Dzięki badaniom Bolesławy Krzyślak dobrze zbadana jest natomiast historia dawnego dobrzyckiego kościoła ewangelickiego³, w druku znajduje się też gruntowne opracowanie Kazimierza Balcera poświęcone cmentarzom ziemi dobrzyckiej, w tym również nekropoliom ewangelickim⁴. Kilka lat temu wystawę planszową na ten temat, pokazywaną w dawnym kościele ewangelickim z okazji Europejskich Dni Dziedzictwa w 2015 r., przygotowało również Muzeum Ziemiaństw w Dobrzycy. Brak natomiast wyczerpujących opracowań o dziejach parafii jako takiej, podobnych choćby do ciekawych i bogato udokumentowanych źródłowo artykułów Olgierda

1. A. Werner, J. Steffani, *Geschichte der evangelischen Parochien in der Provinz Posen*, Lissa 1904, s. 53–55.
2. Można tu wymienić krótkie opracowania na temat historii parafii w Dobrzycy i Koźmińcu oraz szkół w Dobrzycy (kopie w zbiorach K. Balcera) oraz obszerniej ukazane dzieje poszczególnych wsi wchodzących niegdyś w skład dobrzyckiej parafii np. *Eichdorf (Izbiczno, Dobrzyce Hauland, Langeneichdorf)*, Hettstedt 2015; *Rothendorf (Karminer Hauland)*, Hettstedt 2015. Na stronie internetowej stowarzyszenia dostępne jest też opracowanie O. Schölzela poświęcone cmentarzom ewangelickim dawnego powiatu krotoszyńskiego: *Evangelische Friedhöfe und Begräbnisplätze der ehemaligen Kirchspiele des Kreises Krotoschin im Jahr 1910*, http://www.krotoschin.de/html/evangelische_friedhofe.html [dostęp: 01.08.2019].
3. B. Krzyślak, *Dawny ewangelicki kościół w Dobrzycy*, „Notatki Dobrzyckie”, nr 36 (sierpień 2008), s. 19–29.
4. K. Balcer, *Cmentarze ziemi dobrzyckiej*, Dobrzyca 2019.

Kieca o parafiach w Pleszewie, Koźminie czy Jarocinie⁵.

Uzupełnienie powyższego stanu wiedzy nie jest łatwe i wymaga dość szerokich oraz czasochłonnych badań, co wynika przede wszystkim z nierównomiernego stanu zachowania materiałów archiwalnych, na które składają się przede wszystkim akta dawnego Konsystorza Ewangelickiego w Poznaniu. Dla części interesującego nas okresu mamy dostępne choćby obszerne i szczegółowe wizytacje, dla innych lat z kolei sporo szczegółowych akt budowlanych, kasowych czy dotyczących stosunków osobistych pastorów, a znacznie mniej danych ogólnych. Dlatego krótki tekst poniższy nie rości sobie pretensji do kompletnego ujęcia tematu, starając się tylko zwrócić uwagę na niektóre aspekty życia dawnych Dobrzyczan wyznania ewangelickiego, które miejmy nadzieję będzie można uzupełnić w toku dalszych kwerend archiwalnych.

A n n u n c i u m

Ammit wird Jedermanniglich, des Standes und Würde Sie sind Kaufleuten, Handelsleuten, Handwerker, Krämer, Buchbinder, Juden und überhaupt All und Jeden, sowohl In- als Ausländern kund und zu wissen gemacht das Massen aus Allerhöchsten Gnaden Ihro Majestät des Allerdurchlauchtigsten Königs von Polen und Groß- Herzogen von Litauen x. x. x. Sowohl in Rücksicht der Ältern als Neuerlich ertheilten Allergnädigsten Privilegien für die Erbländ Stadt Dobrzyce, Sr. Excellence des Herrn Grafen Augustin von Gorzenski Stolnik von Polen; der Exbl. National-Cavalerie würtlichen Ritters, und des H. Stanislat Ordens Ritters, welche Stadt an der Landstrasse nach Gostin, Koblen und Kezmin gelegen, und aller Durchtrieb über Plesser von Kalich erfolgt auch nur 3 Meilen von Zelen entfernt ist, Jahrmärkte auf allen Gattungen Kaufmannswaren Linder, Feuge, Leinwand, Eisen, Hefen, Allerley Getreide, Fong und überhaupt allerley Gattungen Viehes ohne mindeste Ausnabme auf nachstehende sehr schone Zeiten Allergnädigst bewilligt sind. Als:

- Der 1. Jahrmarkt den 18. August auf den Tag St. Augustini / 5 Tage vor St. Egidij und dem Gostiner Jahrmarkt.
2. dito den 1. October 4 Tage vor St. Francisci, eben vor dem Gostiner Jahrmarkt.
3. dito den 8. November 4 Tage vor St. Martini und vor dem Jaroczner Jahrmarkt.
4. dito den 3. December auf St. Kaveri / 4 Tage vor St. Nikolai und dem Gostiner Jahrmarkt.
5. dito den 17. Januar, 5 Tage vor St. Agnete und dem Gostiner Jahrm.
6. dito den 1. Marti 4 Tage vor St. Kajimir und Jaroczner Jahrm.
7. dito den 28. April, 4 Tage vor Phil. Jakob und Jaroczner Jahrm.
8. dito Montags nach H. Dreifaltigkeit / 4 Tag vor Fronleichnam und Kobliner Jahrmarkt.
9. dito den 21. Junii / 4 Tag vor Joh dem Tauffer und Jaroczner Jahrm.
10. dito den 22. Julii / den Tag der H. Maria Magdalena / 4 Tage vor Jakob und Kobliner Jahrmarkt.
11. dito den 6. August / Tag der Verkündung Christi, 4 Tag vor St. Laurentij und Kezminer Jahrmarkt.

Auf welche vorbestimmte Zeit also sowohl Kauf- und Handelsleute, Landverwerter, und alle dergleichen, so hierzu ein gefälliges Verlangen tragen, freundlich erbeten und eingeladen werden, mit der Versicherung, daß alle mögliche Sicherheit, Aufnahme, freier Haltung auf Beschützern, Bedungen und Etowen Jedem angeteilt wird, auch von Anfang dieser Jahrmärkte durch drei Jahre von allen Marktschabden frei und ungehindert sein sollen; und über diesem allem wird man insbesondere hören, daß sowohl Kauf- und sonstige Erwerbsleute im billigen Preis und in Hindunglichkeit bereitgestellt werden sollen, gleichwie auch All und Jeden jeder Vermuthen etwa Nachstehenden all ersinnliche Hülfe von der Herrschastlichen Amierung zugesprochen wird.

Wochtmärkte aber, sind, zu Folge dieser Privilegien alle Montage ebenfalls Allergnädigst erlaubt worden, werauf denn allerhand Gattungen Geträde und Vieh gebracht und zu erheben Jahm frey steht; Bevor die mindesten Abgaben, unter was immer vor Vorwand abgenommen werden.

Obwieszczenie gen. Augustyna Gorzeńskiego, informujące w języku niemieckim o liczbie odbywanych w Dobrzycy jarmarków i zachęcające do osiedlenia się w mieście. Archiwum Państwowe w Poznaniu, M. Dobrzyca, sygn. 1/3

5. O. Kiec, *Dzieje wspólnoty protestanckiej w Koźminie Wlkp.*, [w:] *Monografia Koźmina Wlkp i okolic*, red. M. Pietrowski i A. Wędzki, Koźmin 2006, s. 609–624; tenże, *Z dziejów ewangelickiej parafii w Jarocinie w XIX i XX wieku*, „Zapiski Jarocińskie” 2013, nr 1–2 (26–27), s. 7–28; tenże, *Zarys dziejów ewangelickiej parafii w Pleszewie 1794–1945*, „Rocznik Pleszewski” 2010, s. 159–174.

Początki osadnictwa ewangelickiego na ziemi dobrzyckiej

Mieszkańcy wyznania ewangelickiego pojawili się w Dobrzycy i sąsiednich miejscowościach wraz z rozwojem w drugiej połowie XVIII w. tzw. osadnictwa olęderskiego, w ramach którego osiedlali się tutaj głównie Niemcy wyznania protestanckiego ze Śląska, Prus i Brandenburgii. Na ich sprowadzeniu zależało władającym wówczas Dobrzycą Gorzeńskim, którzy – podobnie jak wielu innych właścicieli dóbr – chcieli w ten sposób doprowadzić ożywienia gospodarczego swoich majątków. Już w 1752 r. Antoni Gorzeński lokował jako osadę olęderską Izbiczno oraz wydał dla dobrzyckich innowierców przywilej gwarantujący im m.in. prawo utrzymywania własnego nauczyciela, dla którego przeznaczono pół huby (czyli prawie 9 ha) ziemi. Osadnictwo olęderskie popierali również właściciele sąsiednich majątków, lokując w tym celu m.in. wsie Sośniczka, Koźminiec, Wilczyniec i Wilczę, które weszły później w skład parafii dobrzyckiej⁶.

Generał Augustyn Gorzeński, kontynuując poczynania swego ojca, wydał w 1783 r. przywilej dla osadników sąsiedniego Strzyżewa i folwarku Bugaj, w którym pozwolił przeznaczyć na tymczasową świątynię budynek dotychczasowego browaru, zapewniając równocześnie w imieniu swoim i następców grunt i drewno budulcowe na budowę przyszłej świątyni, a starając się o ściągnięcie do miasta osadników wydawał w języku polskim i niemieckim liczne druki ulotne, informujące o korzyściach wynikających z osiedlenia się w mieście, któremu na mocy przywileju królewskiego z 1783 r. przysługiwało prawo do 11 rocznych jarmarków⁷. Z myślą o nowych osadnikach powstała też wówczas kolonia Filadelfia⁸. W tym okresie Dobrzyca wchodziła w skład parafii ewangelickiej w Koźminie powstałej dzięki przychylności Elżbiety z Branickich Sapieżyny w latach siedemdziesiątych XVIII w., która obejmowała wówczas Dobzycę, Jarocin i Pleszew oraz kilkadziesiąt wsi⁹. Wkrótce potem – w 1794 r. – w sąsiedztwie powstała też parafia w Pleszewie, do przystąpienia do której tamtejszy pastor Kleiner nakłaniać miał m.in. mieszkańców Sośnicy i Karmina¹⁰. Należy przy tym pamiętać, że granice parafii często nie były wówczas precyzyjnie wytyczono,

⁶. Szerzej na ten temat zob. B. Krzyślak, *Dawny ewangelicki kościół w Dobrzycy...*, s. 20; S. Śniatała, *Dobrzyca. Monografia historyczna*, „Notatki Dobrzyckie”, nr 25 (listopad 2002), s. 22–26; K. Balcer, *Powstanie wsi Koźminiec (Kazimierz)*, „Notatki Dobrzyckie”, nr 12 (listopad 1996), s. 19–22.

⁷. K. Balcer, *Działalność gospodarcza generała Augustyna Gorzeńskiego na terenie dóbr dobrzyckich*, [w:] *Dawni właściciele Dobrzycy na tle swoich czasów*, red. S. Borowiak, Dobrzyca 2017, s. 81–85; S. Śniatała, *Dobrzyca. Monografia historyczna*, s. 21–30; B. Krzyślak, *Dawny ewangelicki kościół w Dobrzycy...*, s. 20.

⁸. K. Balcer, *Filadelfia*, „Notatki Dobrzyckie”, nr 29 (grudzień 2004), s. 19–21.

⁹. O. Kiec, *Dzieje wspólnoty protestanckiej w Koźminie Wlkp...*, s. 610.

¹⁰. Tenże, *Zarys dziejów ewangelickiej parafii w Pleszewie...*, s. 161–162.

a wielu ewangelików nie deklarowało przynależności do parafii, zwracając się w sprawach tego wymagających po prostu do najbliższego duchownego¹¹.

Powstanie parafii

W 1786 r. osadnicy ewangeliccy z okolic Dobrzycy zwrócili się do konsystorza we Wschowie z prośbą o zgodę na utworzenie własnej parafii. Choć w 1787 r. uzyskano pomyślną decyzję, nie podjęto wówczas jeszcze konkretnych działań w tym kierunku, a gdy po kilku latach ponowiono starania (Augustyn Gorzeński przedstawił w 1798 r. w berlińskim Departamencie Wyznaniowym stosowną prośbę osadników z m.in. Strzyżewa, Karmina i Sośnicy) spotkały się ona z oporem obawiającego się utraty części dochodów koźmińskiego pastora Kaspara Gottfrieda Fäustela oraz nowych właścicieli tamtejszych dóbr – von Kalkreuthów, którzy w międzyczasie nabyli Koźmin od Sapiehów. Spór próbowały rozstrzygnąć władze berlińskie, zastrzegając w 1799 r., że nowa parafia nie może powstać za życia pastora Fäustela. Ten jednak już w tymże roku z powodów zdrowotnych przeszedł na emeryturę, a jego obowiązki przejął w Koźminie pastor Johann Georg Karge¹².

Niedługo potem – w grudniu 1802 r. – generał Augustyn Gorzeński zawarł z emerytowanym koźmińskim pastorem układ, w którym ten ostatni odstąpił swe prawa za odszkodowanie w wysokości 100 talarów rocznie, co umożliwiło w końcu utworzenie nowej parafii, zatwierdzonej przez władze 24 marca 1803 r. Jej pierwszym pastorem został zaś wspomniany już wyżej Johann Georg Karge, pełniący dotychczas obowiązki Fäustela w Koźminie¹³. Dodajmy przy tej okazji, że wkrótce okazało się, że wcześniejsze zastrzeżenia tego ostatniego przeciw utworzeniu parafii w Dobrzycy wcale nie były z jego punktu widzenia bezzasadne – uszczuploną w ten sposób parafię koźmińską zaczęto wręcz nazywać najbiedniejszą w całym Wielkim Księstwie Poznańskim, na którą po każdorazowym opróżnieniu stanowiska pastora długo trzeba było szukać chętnego do jego objęcia kandydata¹⁴.

Zasięg terytorialny parafii

Parafia obejmowała pierwotnie tylko miasto Dobrzyca oraz wsie Izbicznó, Strzyżew, Sośnicę, Karmin i Wilczę. Po 1817 r., czyli przez większość swojego istnienia wchodziła w skład powstałego w wyniku unii kościołów luterańskiego

11. Tamże oraz tenże, *Z dziejów ewangelickiej parafii w Jarocinie...*, s. 8–9.

12. Tenże, *Dzieje wspólnoty protestanckiej w Koźminie Wlkp...*, s. 611; A. Werner, J. Steffani, *Geschichte der evangelischen Parochien...*, s. 53.

13. O. Kiec, *Dzieje wspólnoty protestanckiej w Koźminie Wlkp...*, s. 611; A. Werner, J. Steffani, *Geschichte der evangelischen Parochien...*, s. 53–54.

14. O. Kiec, *Dzieje wspólnoty protestanckiej w Koźminie Wlkp...*, s. 611–612.

i reformowanego tzw. Ewangelickiego Kościoła Unii Staropruskiej (a w okresie II RP jego następcy, Kościoła Ewangelicko-Unijnego w Polsce), w ramach którego za pośrednictwem superintendencji krotoszyńskiej (później krotoszyńsko-bojanowskiej) podlegała konsystorzowi w Poznaniu¹⁵.

Pierwotnie parafia obejmować miała miasto Dobrzycę oraz wsie Izbicno, Strzyżew, Sośnicę, Karmin i Wilczę¹⁶, jak się jednak okazało w następnych dziesięcioleciach jej zasięg terytorialny miał być istotnie szerszy. Co więcej, pastor Karge po przeniesieniu się z Koźmina do Dobrzycy kontynuował prowadzoną w ramach poprzedniej parafii opiekę duszpasterską nad mieszkańcami Jarocina, Mieszkowa i okolic, prosząc wkrótce potem władze konsystorskie w Poznaniu o zgodę na utworzenie tamże podporządkowanej Dobrzycy parafii filialnej. Spotkało się to ze stanowczym sprzeciwem jego następcy w Koźminie, pozbawionego w ten sposób dalszych dochodów z opłat za czynności kościelne, również część mieszkańców Jarocina i okolic, obawiając się dodatkowych ciężarów finansowych, nie widziała konieczności powstania nowej parafii – dla przykładu ewangelicy z Mieszkowa zawarli z pastorem dobrzyckim układ, na mocy którego ten odprawiał tamże nabożeństwa kilka razy do roku. Sprawa powołania oddzielnej parafii w Jarocinie, kontynuowana później przez następcę pastora Karge – Samuela Friedricha Jaekela – ciągnąć się miała jeszcze przez niemal trzy dziesięciolecia (w międzyczasie w 1825 r. jarocińscy ewangelicy zawarli z tym ostatnim formalny kontrakt, regulujący opłaty za opiekę duszpasterską) i zakończyła się w 1834 r. wystawieniem aktu erekcyjnego nowej samodzielnej parafii w Jarocinie¹⁷.

Prócz czasowo podporządkowanego Jarocina i okolic, w parafii – tym razem na stałe – znalazło się też znacznie więcej miejscowości niż to pierwotnie planowano. Po przeszło sześćdziesięciu latach jej istnienia, w 1869 r., prócz Dobrzycy i Klonowa, były to jeszcze: Czarnuszka, Fabianowo, Izbicno, Kaczyniec, Karmin (z Karminkiem i Nowym Karminem), Karminiec, Koryta, Kotlin, Lutynia z Rudą, Magnuszewice, Olesie, Orpiszewek, Pędzew, Strzyżew, Sośniczka, Trzebową, Węgrzynów, Wilcza, Wilczyniec, Zmysłów i Żurawiniec¹⁸.

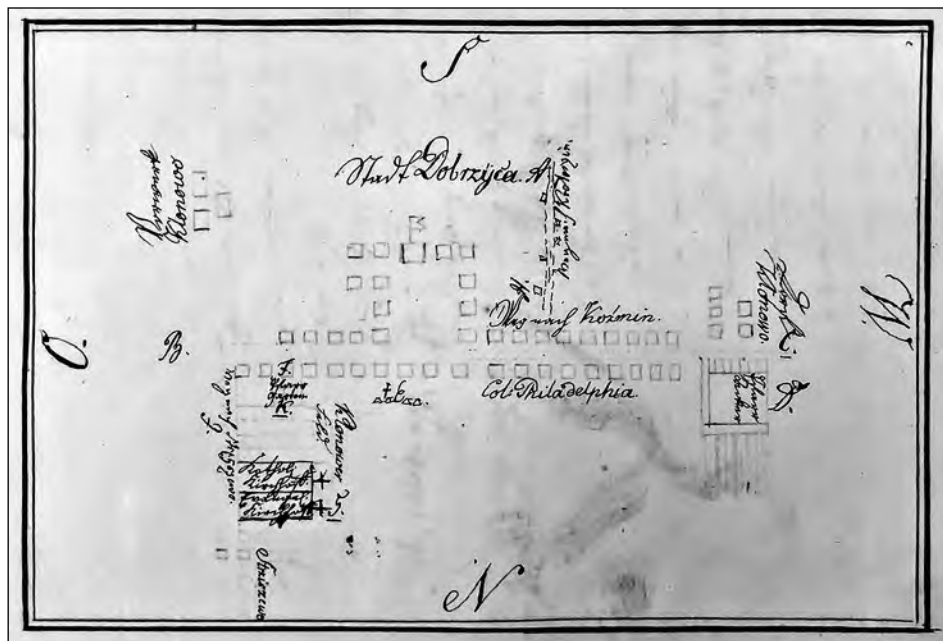
¹⁵ O organizacji kościoła ewangelickiego w Poznańskim patrz szerzej: O. Kiec, *Protestantyzm w Poznańskim 1815–1918*, Warszawa 2001, s. 17 n i 78 n.

¹⁶ A. Werner, J. Steffani, *Geschichte der evangelischen Parochien...*, s. 54.

¹⁷ Całą skomplikowaną i obfitującą w liczne zwroty akcji procedurę związaną z powstaniem parafii jarocińskiej szczegółowo opisuje w swym artykule O. Kiec, *Z dziejów ewangelickiej parafii w Jarocinie...*, s. 7–28.

¹⁸ *Fragen, welche bei der am 31. Januar 1869 in der Parochie Dobrzyca Diözese Krotoszyn abgehaltenen Kirchen- und Schul-Visitation zu beantworten sind*, APP, Konsystorz Ewangelicki [dalej: KE], sygn. 3937: *Kirchenvisitationen in der Parochie Dobrzyca*.

W ciągu dalszych dziesięcioleci w powyższej liczbie następowały również dalsze zmiany, związane z ewolucją sieci kościelnej, a później także działaniami państwa pruskiego, w tym zwłaszcza powstałej w 1886 r. Komisję Kolonizacyjną, w wyniku której w miejsce dawniejszych obszarów dworskich powstawały nowe osady kolonizacyjne. Szczególne znaczenie miało tu utworzenie w najbliższym sąsiedztwie w 1876 r. parafii w Koźmińcu, do której – prócz samego Koźmianca, Wyk i Bud z parafii krotoszyńskiej oraz Maciejewa i Nowej Wsi z parafii koźmińskiej¹⁹ – włączono także Koryta i Nową Wieś z parafii dobrzyckiej²⁰. Dodajmy, że ta ostatnia aż do 1906 r. miała wspólnego pastora z Dobrzycą, a i w latach późniejszych, gdy jedna z parafii była nieobsadzona, pastorzy z Dobrzyca pełnili posługę duszpasterską w Koźmińcu i odwrotnie.

Plan z akt dotyczących budowy kościoła w Dobrzycy z pocz. XIX w.– widoczne zaznaczone położenie cmentarzy ewangelickiego i katolickiego oraz oznaczone krzyżem i literą E pierwotne miejsce pochówków ewangelików. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Konsystorz Ewangelicki, sygn. 3939

19. A. Werner, J. Steffani, *Geschichte der evangelischen Parochien...*, s. 55.

20. *Gemeindelexicon für das Königreich Preussen. Auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. Dezember 1905 und anderer amtlicher Quellen bearbeitet vom Königlichen Preussischen Statistischen Landesamte, Heft V: Provinz Posen*, Berlin 1908, s. 82–84.

W rezultacie w 1907 r. wśród miejscowości wchodzących w skład dobrzyckiej parafii nie znajdziemy już Koryt, Pędzewa, Trzebowej, Węgrzynowa i Zmysłowa, natomiast wzmiankowano wówczas nie odnotowywane wcześniej Galew i Trzebin²¹. Kilka lat później ubył jeszcze Żurawiniec, włączony również do wspomnianej wyżej parafii w Koźmińcu²². Skutkiem pruskiej reformy administracyjnej z 1887 r., która głównie w celach germanizacyjnych zwiększyła liczbę jednostek administracyjnych najniższego szczebla, było zaś to, że parafia rozciągała się wówczas na obszarze aż czterech powiatów – krotoszyńskiego, koźmińskiego, jarocińskiego i pleszewskiego.

O ile brak bliższych wiadomości o dalszych zmianach granic parafii z lat późniejszych i okresu międzywojennego, to informacja podobna zachowała się z ostatniego okresu istnienia parafii w okresie okupacji niemieckiej w czasie II wojny światowej. Na obszarze parafii dobrzyckiej, podobnie jak na wielu innych terenach Poznańskiego, pojawili się tutaj Niemcy z obszarów Rosji sowieckiej (w tym znad Morza Czarnego – tzw. *Schwarzmeerdeutsche*) przesiedleni na mocy układów między III Rzeszą a ZSRR i osadzeni następnie w gospodarstwach po wysiedlonych przez okupanta hitlerowskiego Polakach. Część z nich, osiedlona w okolicach Kotlina, złożyła wniosek o przyłączenie ich osad do parafii jarocińskiej – mimo iż Dobrzyca była bliżej, to Jarocina można było dojechać koleją, a dodatkowo mieszkano tam wielu ich ziomków z Besarabii, a zastępujący powołanego do Wehrmachtu pastora jarocińskiego pastor August Hermann z Książa również pochodził z tamtych stron. Formalnej zmiany granic wówczas nie dokonano, zezwolono jedynie wnioskodawcom korzystać z opieki duszpasterskiej ich rodaka urzędującego w Jarocinie²³.

Liczba wiernych

Mimo dość znacznego zajmowanego przez parafię obszaru, łączna liczba wiernych, mieszkających często w dużym rozproszeniu, nie należała do szczególnie imponujących – podobnie było jednak także w przypadku sąsiednich gmin ewangelickich. W pierwszej ćwierci XIX w. zwiększała się ona jednak bardzo szybko. Dla przykładu w samej Dobrzycy tuż przed powstaniem parafii pod koniec XVIII w. mieszkowało zaledwie kilkunastu luteran²⁴, i nawet wśród osadników ołędzkich zasiedlających okoliczne wsie znajdziemy zarówno polsko-

²¹ *Fragen, welche bei der am 28/6–2/7 07 in der Parochie Dobrzyca abgehaltenen Kirchen- und Schul-Visitation zu beantworten sind*, APP, KE, sygn. 3937.

²² *Visitationsfragen des Königlichen Konsistoriums der Provinz Posen über die Verhältnisse in der Parochie Dobrzyca vom Gemeinde-Kirchenrat beantwortet am 3.11.1912, von dem Superintendenten Renovanz geprüft am 16.11.1912*, tamże.

²³ O. Kiec, *Z dziejów ewangelickiej parafii w Jarocinie...*, s. 55.

²⁴ J. Wąsicki, *Opisy miast polskich z lat 1793–1794*, Poznań 1962, s. 64–67.

jak i niemiecko brzmiące nazwiska, a obok osób wyznania ewangelickiego także i katolików²⁵.

Już jednak w pierwszym dziesięcioleciu następnego stulecia pastor w Koźminie miał skarżyć się, że ewangelickich gospodarzy w parafii dobrzyckiej jest około 120, a przy parafii w Koźminie pozostało ich tylko 50, co niemal uniemożliwia jej funkcjonowanie²⁶. W samej Dobrzycy, jak pisał ksiądz Śniatała, po utworzeniu gminy przez pastora Karge, „niemczyzna licznie reprezentowana dookoła na «Hollendrach» przybiera szybko na sile i tężyznie”²⁷, zwłaszcza po przejściu majątku w ręce niemieckie (na samej tylko Filadelfii mieszkało wówczas 42 ewangelików)²⁸, a na wspomnianych wsiach olęderskich – dla przykładu w Izbicznie – „wszyscy osadnicy prócz Szubertów i Wuttków poczułi się Niemcami i luteranami. Nawet Polacy katolicy, którzy się tam wżenili, i narodowość, i wiarę utracili”²⁹.

W II połowie XIX w. liczba wiernych w parafii oscylowała na ogół wokół dwóch tysięcy dusz. Ulegała ona oczywiście stałym zmianom, na które wpływały także szersze zjawiska społeczno-ekonomiczne, związane choćby z widocznym nasileniem ruchów migracyjnych z Wielkopolski – najpierw za morze do Ameryki (w latach sześćdziesiątych wyjechał do niej nawet jeden z członków gminnej rady kościelnej³⁰), a później, w ostatnich latach stulecia także do miast i rozwijającego przemysłu w Niemczech. Z tego zapewne powodu w początkach lat dziewięćdziesiątych na posiedzeniu połączonych rad kościelnych w Dobrzycy i Koźmincu skarżono się, że ostatni spis ludności (z 1885 r.) wykazał iż liczba wiernych w obu gminach latami spadała z 2924 do 2806 osób³¹ (po odjęciu danych z Koźminia, można stwierdzić, że na samą gminę w Dobrzycy przypadało nieco ponad 2 tysiące wiernych)³².

25. Zob. np. F. Świerzbiniowicz, *Izbica-Izbiczny-Izbiczna*, „Notatki Dobrzyckie”, nr 8 (luty 1994), s. 12–15.

26. O. Kiec, *Z dziejów ewangelickiej parafii w Jarocinie...*, s. 11.

27. S. Śniatała, *Dobrzyca. Monografia historyczna...*, s. 30.

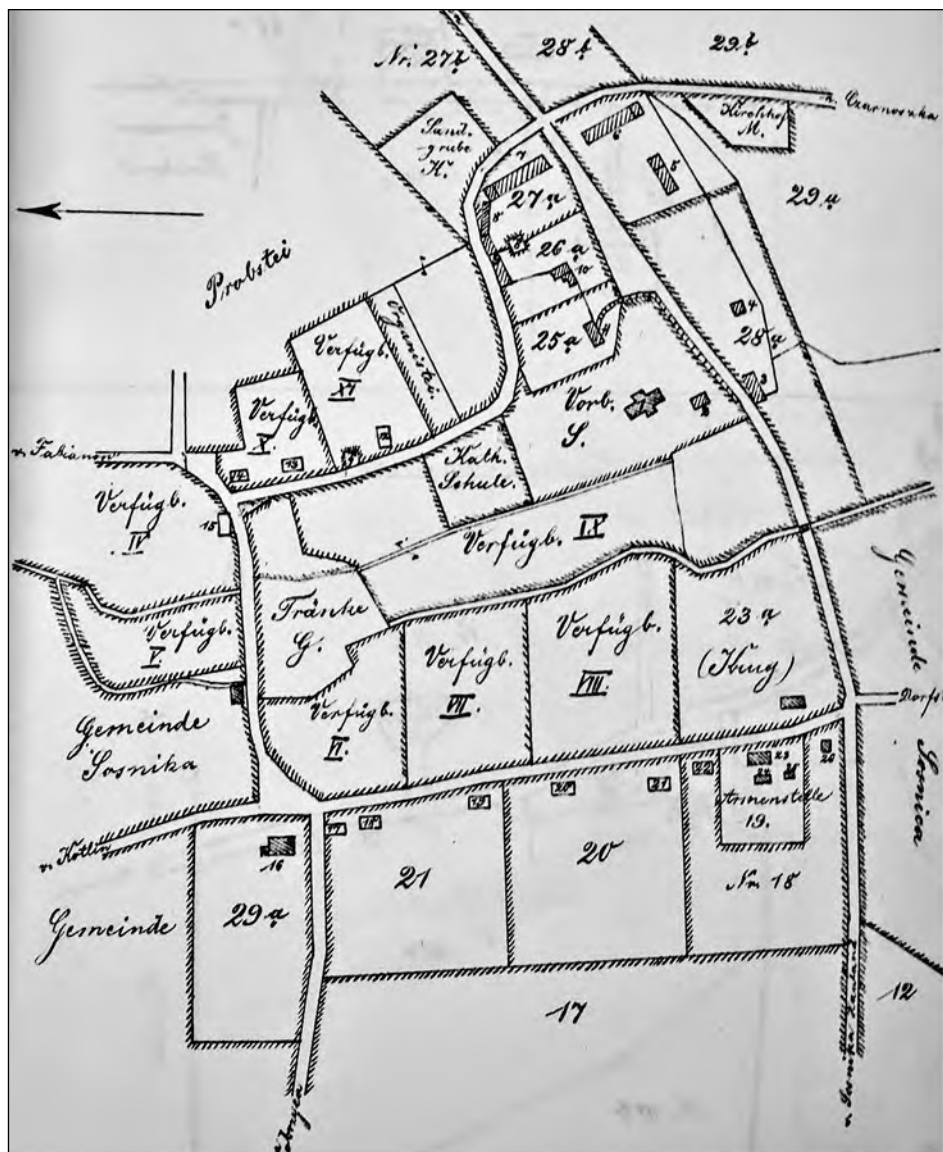
28. K. Balcer, *Filadelfia...*, s. 21.

29. F. Świerzbiniowicz, *Izbica-Izbiczny-Izbiczna...*, s. 13.

30. *Fragen, welche bei der am 31. Januar 1869 in der Parochie Dobrzyca...*, APP, KE, sygn. 3937.

31. Protokół z posiedzenia połączonych gminnych rad kościelnych w Dobrzycy i Koźmincu z 3 września 1893 r., tamże. Nie stwierdzono tam jednoznacznie, że chodzi tu o łączną sumę z obu gmin, ale tak wynika z porównania danych ze spisem ludności z 1885 r. (co ciekawe nie uwzględniono w nim powstania parafii koźmińskiej przed niemal dziesięciu laty i należące do niej miejscowości podane są nadal w przyporządkowaniu do parafii Dobrzyca, Koźmin i Krotoszyn). Zob. *Gemeindelexicon für das Königreich Preussen. Auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. Dezember 1885 und anderer amtlicher Quellen bearbeitet vom Königlichen Preussischen Statistischen Landesamte*, Heft V: Provinz Posen, Berlin 1888, s. 8–17, 138–153.

32. Tak wynika ze wspomnianego wyżej spisu ludności z 1885 r. Także A. Werner, J. Steffani, *Geschichte der evangelischen Parochien...*, s. 55, podają liczbę 2042 osób w parafii dobrzyckiej.

Na liczbę wiernych w parafii ewangelickickiej w Dobrzycy duży wpływ miała działalność Komisji Kolonizacyjnej, w tym zwłaszcza obsadzenie kolonistami nabytych majątków w Sośnicy, Trzebinie, Węgrzynowie i Wilczy – tu widoczny plan działań osiedleńczych w Sośnicy. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Komisja Kolonizacyjna, Reg. I, sygn. 186

W ostatnich latach XIX stulecia i początkach wieku następnego ewolucja liczby wiernych w parafii wiązała się zaś przede wszystkim ze zjawiskami

związanymi z nasilającą się wówczas w tej części Wielkopolski polsko-niemiecką „walką o ziemię”, w tym zwłaszcza działaniami wspomnianej tu już Komisji Kolonizacyjnej, osadzającej na wykupywanych polskich (a potem także niemieckich) majątkach ziemskich kolonistów z głębi Niemiec. Także jednak i strona polska potrafiła odnosić w tej walce sukcesy, z których niewątpliwie najważniejszym w naszej okolicy było wykupienie w 1890 r. z rąk niemieckich majątku Dobrzyca przez Czarneckich. Jak skarżyli się członkowie dobrzyckiej gminy protestanckiej, spośród zatrudnionych tam robotników i urzędników gospodarczych hrabia Józef Czarnecki „zwolnił niemal wszystkich ewangelików”³³, co z kolei miało przyczynić się decydująco do tego, że w samym miasteczku liczba tychże spadła aż o niemal 100 osób (z 469 w 1885 r. na 374 dziesięć lat później)³⁴. W jeszcze większym stopniu zmiana właściciela wpłynęło na liczbę wiernych ewangelickich na terenie samego majątku, gdzie jeszcze w 1885 r. odnotowywano ich 137, a dwadzieścia lat później już tylko 44³⁵ (zapewne więc hr. Józef Czarnecki, choć istotnie pozbył się większości Niemców z nowo nabytych dóbr, nie zwolnił jednak wszystkich, jak zdawałyby się na to wskazywać narzekania obu gminnych rad kościelnych i powtarzających je władz pruskich różnego szczebla³⁶).

Miejscowości wchodzące w skład parafii dobrzyckiej i mieszkający w nich wierni w 1905 r.

Powiat	Miejscowość	Łączna liczba ewangelików	w tym z językiem ojczystym		
			niemieckim	polskim	niemieckim i innym
jaro- ciński	Fabianowo	6	5		1
	Wilczyniec	86	86		

³³. Zob. posiedzenia połączonych gminnych rad kościelnych w Dobrzycy i Koźmińcu z 3 września 1893 r. i 17 czerwca 1900 r., APP, sygn. KE 3937.

³⁴. Powyższe dane pochodzące ze spisów ludności szczególnie mocno podkreślali w swych raportach pruscy urzędnicy różnego szczebla starający się skłonić Komisję Kolonizacyjną do dalszych zakupów ziemi w Dobrzycy i okolicy. Patrz np. pismo prezesa Komisji Kolonizacyjnej do ministra rolnictwa z 30 sierpnia 1902 r., APP, Komisja Kolonizacyjna [dalej: KK], Reg. V, sygn. 1194: *Ankauf des Grundstücks Dobrzyca No 36 Kreis Krotoschin R. b. Posen*, k. 55 n. Zob. też S. Borowiak, *Zakup gospodarstwa pani von Sydow, czyli „walka o ziemię” w Dobrzycy na przełomie XIX i XX w.*, „Notatki Dobrzyckie”, nr 55 (grudzień 2017), s. 1–15.

³⁵. *Gemeindelexicon für das Königreich Preussen. Auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. Dezember 1885...*, s. 146–147; *Gemeindelexicon für das Königreich Preussen. Auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. Dezember 1905...*, s. 84–85.

³⁶. Niekłórzy, jak np. naczelny prezes prowincji poznańskiej w piśmie do prezesa Komisji Kolonizacyjnej z 24 sierpnia 1901 r., zauważali przynajmniej, że Czarnecki zwolnił wprawdzie „prawie wszystkich”, ale za to „z nielicznymi wyjątkami”. APP, KK, Reg. V, sygn. 1190: *Ankauf des Rittergutes Dobrzyca u. Neuwelt mit Steinfeld*, k. 11–11v.

Powiat	Miejscowość	Łączna liczba ewangelików	w tym z językiem ojczystym		
			niemieckim	polskim	niemieckim i innym
jarociński	Kotlin	55	55		
	Magnuszewice	–			
	Orpiszewek	–			
	Suchorzew	6	6		
	Wilcza	307	307		
	Fabianowo majątek	13	13		
	Kotlin majątek	9	9		
	Magnuszewice majątek	22	21	1	
	Orpiszewek majątek	–			
	Suchorzew majątek	61	61		
koźmiński	Trzebin	195	195		
	Galew	8	8		
krotoszyński	Dobrzyca	361	361		
	Sośniczka	130	130		
	Izbiczno	214	214		
	Strzyżew	160	160		
	Klonów	90	90		
	Lutynia	9	9		
	Sośnica	3	3		
	Sośnica (osada Komisji Kolonizacyjnej)	269	269		
	Dobrzyca majątek	44	43		1
	Lutynia majątek	–			
pleszewski	Czarnuszka	–			
	Karminek	8	8		
	Nowy Karmin	6	6		
	Karminiec	220	220		
	Karmin majątek	1	1		
	Czarnuszka majątek	11	11		
Razem		2294	2291	1	2

Źródło: *Gemeindelexicon für das Königreich Preussen. Auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. Dezember 1905 und anderer amtlicher Quellen bearbeitet vom Königlichen Preussischen Statistischen Landesamte, Heft V: Provinz Posen, Berlin 1908, s. 56–62; 72–76, 82–84, 116–121*

Negatywny wpływ, jaki na liczbę wiernych parafii ewangelickiej wywarło przejście majątku Dobrzyca w ręce polskie został jednak szybko zrównoważony zakupem przez Komisję Kolonizacyjną dóbr Sośniczka, Trzebin, Węgrzynów i Wilcza. Już w 1893 r. wspomniani wyżej członkowie rad kościelnych w Dobrzycy i Koźmińcu, komentując złowrogie ich zdaniem skutki nabycia Dobrzyca przez Czarneckich, cieszyli się na przewidywany wzrost liczby parafian, który miało spowodować spodziewane rychło „zasiedlenie majątku Wilcza przez ewangelickich gospodarzy”³⁷. Siedem lat później, w czerwcu 1900 r., stwierdzili zaś wprost, że „to, co gmina pod względem liczby wiernych straciła przez zwolnienie wszystkich niemieckich i ewangelickich urzędników oraz ludzi służebnych z majątku Dobrzyca, zostało jej bogato wynagrodzone częściowo już rozpoczętym a częściowo bezpośrednio nadchodzącym zasiedleniem przez około 100 rodzin 4 majątków Wilcza, Węgrzynów, Sośnica i Trzebin”³⁸.

W odniesieniu do gminy jako całości była to z pewnością prawda – już pod koniec 1905 r., zgodnie z przeprowadzonym wówczas spisem ludności, które to dane powtórzyła gminna rada kościelna w kwestionariuszu pytań przedkładanym Konsystorzowi Ewangelickiemu w Poznaniu³⁹, parafia liczyć miała 2242 wiernych⁴⁰ i liczba ta rosła aż do I wojny światowej (na początku drugiego dziesięciolecia XX wieku sięgała już 2360 wiernych⁴¹). Inaczej było natomiast w przypadku samej Dobrzyca. Doszło tam bowiem – zapewne dzięki wspomnianej wyżej akcji kolonizacyjnej okolicznych majątków – jedynie do przejściowego zwiększenia liczby ludności ewangelickiej. W rezultacie w 1900 r. w miasteczku doliczono się 409 ewangelików, co i tak częściowo tylko rekompensowało straty z poprzedniego dziesięciolecia⁴², a w dodatku trend ten nie okazał się trwały i po dalszych pięciu latach zanotowano tu ponowny spadek (do zaledwie 361 osób)⁴³.

37. Protokół z posiedzenia połączonych gminnych rad kościelnych w Dobrzycy i Koźmińcu z 3 września 1893 r., APP, KE, sygn. 3937.

38. Protokół z posiedzenia połączonych gminnych rad kościelnych w Dobrzycy i Koźmińcu z 17 czerwca 1900 r., tamże.

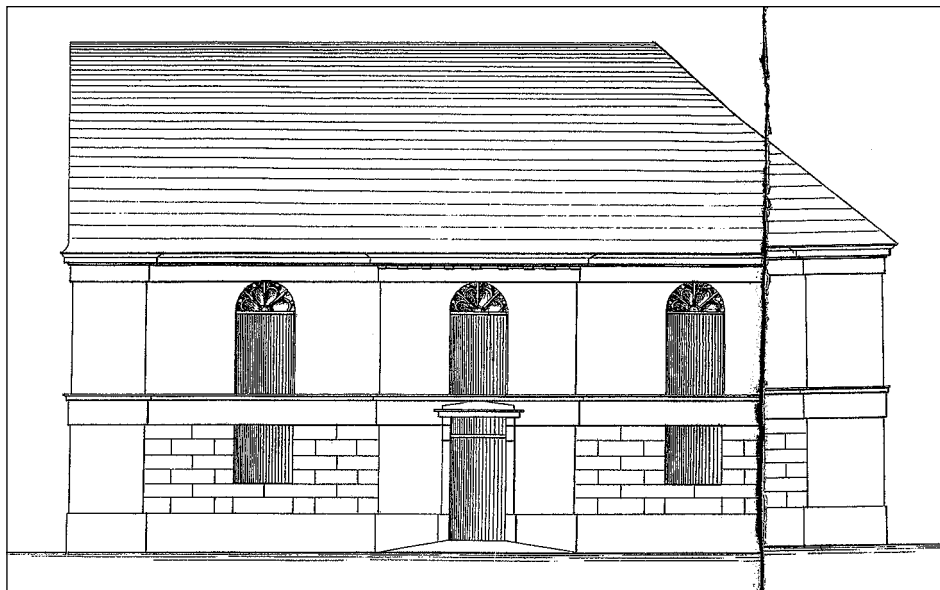
39. *Fragen, welche bei der am 28/6–2/7 07 in der Parochie Dobrzyca...*, APP, KE, sygn. 3937.

40. *Gemeindelexicon für das Königreich Preussen. Auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. Dezember 1905...*, s. 56–63, 72–77, 82–84, 116–121.

41. *Visitationsfragen des Königlichen Konsistoriums der Provinz Posen über die Verhältnisse in der Parochie Dobrzyca vom Gemeinde-Kirchenrat beantwortet am 3.11.1912...*, APP, KE, sygn. 3937.

42. Zob. np. dane podawane w piśmie prezesa Komisji Kolonizacyjnej do ministra rolnictwa z 30 sierpnia 1902 r., APP, KK, Reg. V, sygn. 1194, k 55 n.

43. *Gemeindelexicon für das Königreich Preussen. Auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. Dezember 1905...*, s. 82–84.

Widok na boczną elewację pierwotnego projektu kościoła ewangelickiego w Dobrzycy autorstwa krotoszyńskiego inspektora budowlanego Tollkemitha z 1805 r. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Konsystorz Ewangelicki, sygn. 3939

Gwałtowne załamanie pod względem liczby wiernych, podobnie jak w przypadku innych parafii ewangelickich w Poznańskim, nastąpiło w gminie dobrzyckiej ciągu kilku lat od upadku panowania pruskiego w Wielkopolsce i odzyskaniu przez Polskę niepodległości – ich skutkiem była fala wyjazdów do Republiki Weimarskiej, szczególnie widoczna wśród urzędników, wojskowych, czy świeżo przybyłych kolonistów. W dobrzyckiej gminie kościelnej, gdzie jeszcze w połowie 1919 r. odnotowywano 2160 wiernych⁴⁴, pięć lat później było ich już zaledwie 1132⁴⁵, a więc niemal dokładnie połowa poprzedniej liczby. Należy jednak zauważyć, że i tak były to straty mniejsze niż w przypadku gminy koźmińskiej (z przeszło 2000 pozostało niespełna 500 osób) czy jarocińskiej (gdzie z 4000 miało zostać zaledwie 700 osób)⁴⁶. Po pierwszej, największej fali wyjazdów, której skutki były wyraźnie widoczne zarówno w Dobrzycy, jak i okolicznych

⁴⁴ *Visitationsfragen des Königlichen Konsistoriums der Provinz Posen über die Verhältnisse in der Parochie Dobrzyca vom Gemeinde-Kirchenrat beantwortet am 26. August 1919, von dem Superintendenten Renovanz-Krotoschin geprüft am 13.9.19, APP, KE, sygn. 3937.*

⁴⁵ *Visitationsfragen des Königlichen Konsistoriums der Provinz Posen über die Verhältnisse in der Parochie Dobrzyca und Deutsch-Koschmin (Koźminiec) vom Gemeinde-Kirchenrat beantwortet am 19. Oktober 1924, von dem Superintendenten geprüft, tamże.*

⁴⁶ O. Kiec, *Dzieje wspólnoty protestanckiej w Koźminie Wlkp....*, s. 620; tenże, *Z dziejów ewangelickiej parafii w Jarocinie....*, s. 48.

wsiach⁴⁷, sytuacja się ustabilizowała (w 1931 r. wciąż wykazywano 1150 wiernych)⁴⁸, pozostając taką zapewne aż do końca okresu międzywojennego.

Do dalszych zmian doszło dopiero w czasie okupacji niemieckiej, kiedy to na obszarze parafii dobrzyckiej, pojawili się wspomniani wcześniej Niemcy znad Morza Czarnego i innych terenów ZSRR, których w Dobrzycy i sąsiednich miejscowościach, podobnie jak gdzie indziej, osadzano w odebranych wysiedlonym Polakom gospodarstwach. Dla tutejszych parafii ewangelickich przybysze ci stanowili natomiast pierwsze od lat znaczące wzmocnienie liczebne⁴⁹ – wystarczy tu wspomnieć, że sami tylko osiadli w Kotlinie i okolicy wnioskodawcy opisywanego wyżej wniosku o przyłączenie do parafii jarocińskiej to 30 rodzin liczących łącznie 132 osoby pochodzące z jednej z gmin spod Odessy⁵⁰.

Kościół parafialny

Dzieje najważniejszej z budowli gminy ewangelickiej w Dobrzycy – dawnego kościoła na skrzyżowaniu ul. Krotoszyńskiej i Koźmińskiej – wyczerpująco opisała przed laty Bolesława Krzyślak, której ustalenia tu zreasumujemy, uzupełniając je o szereg nowych danych, w tym zwłaszcza informujących o stanie budowli i okolicznościach związanych z przebudowami z pocz. XX w. Warto więc na wstępie – w ślad za cytowaną tu autorką – przypomnieć, że jako pierwotne domy modlitwy użytkowano początkowo istniejące budynki wskazane przez gen. Augustyna Gorzeńskiego – browar i gospodę, a następnie, w 1816 r., zdecydowano o budowie tzw. *Kirchenschuppen*, czyli prostej szopy spełniającej funkcję prowizorycznego domu modlitwy. Stosunkowo niewielki budynek (długo na niecałe 19 i szeroki na 8,5 metra), który stał na miejscu obecnej świątyni, wzniesiono w tzw. „mur pruski” i pokryto częściowo gontem, a częściowo łupkiem, a z uwagi na przeciągające się starania o budowę właściwego kościoła, wykorzystywano aż 1840 r.⁵¹

Wzniesienie świątyni z prawdziwego zdarzenia obiecał gminie w układzie zawartym 22 września 1806 r. gen. Augustyn Gorzeński, który na wspomniany cel przeznaczył plac i obiecał, że nowy kościół i pastorałka powstaną w ciągu trzech lat. Kosztorys wraz z rysunkami, przygotowany przez krotoszyńskiego

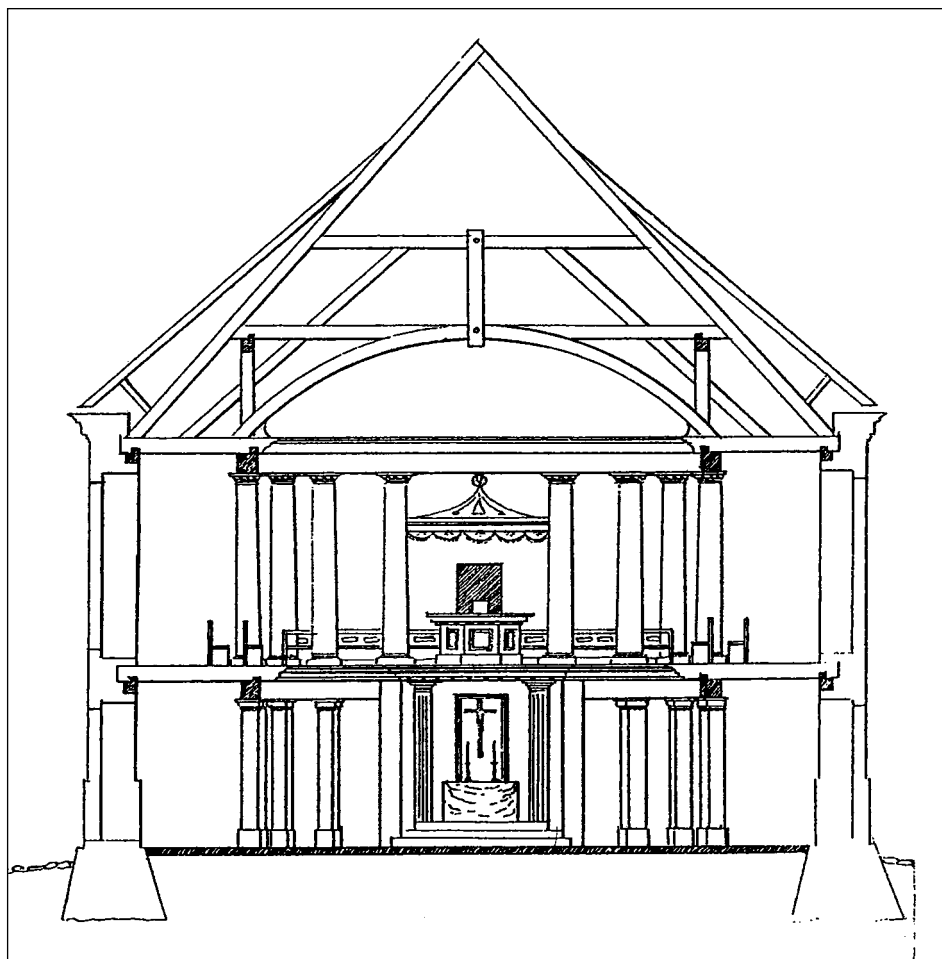
47. Zob. np. F. Świerzbiniowicz, *Izbica–Izbiczny–Izbiczna...*, s. 15 ; S. Krawczyk, *Osadnictwo olęderskie w Sońnicy*, „Notatki Dobrzyckie”, nr 15 (kwiecień 1998), s. 36.

48. *Visitationsfragen des Königlichen Konsistoriums der Provinz Posen über die Verhältnisse in der Parochie Dobrzyca vom Gemeinde-Kirchenrat beantwortet am 7. Mai 1930, von dem Superintendenten Leibbrandt geprüft am 20. Mai 1930*, tamże.

49. O sytuacji w sąsiednich parafiach zob. O. Kiec, *Zarys dziejów ewangelickiej parafii w Pleszewie...*, s. 173, tenże, *Z dziejów ewangelickiej parafii w Jarocinie...*, s. 52–55.

50. O. Kiec, *Z dziejów ewangelickiej parafii w Jarocinie...*, s. 55.

51. B. Krzyślak, *Dawny ewangelicki kościół w Dobrzycy...*, s. 20–21.

Widok na wnętrze – widoczna charakterystyczna ambona ołtarzowa (Kanzelaltar) – projektu kościoła ewangelickiego w Dobrzycy autorstwa krotoszyńskiego inspektora budowlanego Tollkemitha z 1805 r. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Konsystorz Ewangelicki, sygn. 3939

powiatowego inspektora budowlanego Tollkemitha w 1805 r. przewidywał budowę kościoła murowanego o wymiarach ok. 25 metrów długości na 15 metrów szerokości i wysokości ścian ok. 7,5 metra. We wnętrzu, w prostokątną nawę wpisane miały być empory w układzie owalnym. Niestety, liczne inwestycje dokonywane w tym okresie przez generała sprawiły zapewne, że do końca życia nie zdołał wywiązać się z obietnic danych gminie ewangelickiej i do realizacji projektu nie doszło⁵².

⁵². Tamże.

Śmierć gen. Augustyna Gorzeńskiego, a następnie rychły zgon jego następcy, gen. Kazimierza Turny i wreszcie ustawiczne trudności finansowe pozostałej po nim rodziny, które doprowadziły w końcu do sprzedaży dóbr w ręce niemieckie, sprawiły że sprawa odległa się na przeszło dwadzieścia lat. Dodatkowo opóźniły ją spory co do kwestii lokalizacji – kościół planowano wówczas wznieść na terenie Klonowa, gdzie przystąpiono w 1829 r. do kopania fundamentów, przerwanego z powodu wysokiego poziom wód gruntowych. Dopiero przyznana w 1838 r. dotacja rządu pruskiego w wysokości 6 000 talarów (drugie tyle gmina zebrała samodzielnie) umożliwiła rozpoczęcie prac zmierzających do wystawienia świątyni, którą ostatecznie zdecydowano się wznieść przy skrzyżowaniu ulic Koźmińskiej i Krotoszyńskiej, powracając tym samym do pierwotnego planu gen. Augustyna Gorzeńskiego. Po zatwierdzeniu projektu, autorstwa powiatowego budowniczego Heinricha Kasela, w styczniu 1840 r. zawarto kontrakt z przedsiębiorcą i mistrzem budowlanym Langnerem z Krotoszyna. Kamień węgielny pod budowę położono 25 sierpnia 1840 r. Jej ukończenie, zaplanowane na październik 1841 r., przeciągnęło się jednak o niemal rok z powodu konieczności wydłużenia budynku wywołanego potrzebą wstawienia charakterystycznej dla kościołów protestanckich ambony ołtarzowej (*Kanzelaltar*), przeoczonej w kilkakrotnie modyfikowanych planach⁵³. W rezultacie dopiero w pierwszą niedzielę Adwentu, 27 listopada 1842 r., „biskup ewangelicki JW. Freymark poświęcił nowo wystawiony kościół gminy ewangelickiej w Dobrzycy”⁵⁴. Jeszcze po niemal trzydziestu latach, podczas wizytacji w 1869 r., stan budynku nie miał budzić żadnych zastrzeżeń⁵⁵.

Nowa budowla znacznie różniła się od projektu sprzed niemal trzydziestolecia. Bryła korpusu nawowego, w tym zwłaszcza opracowanie elewacji w stylu arkadowym, z charakterystycznymi oknami, nawiązywała teraz do wzorcowego projektu małego kościoła wiejskiego (tzw. *Normalkirche*) autorstwa przez najwybitniejszego architekta pruskiego tej doby, Karla Friedricha Schinkla. Był on z kolei oparty o opracowany tegoż projekt kościoła w Nakle, który berlińska Naczelna Deputacja Budowlana zalecała do powszechnego stosowania na wiejskich terenach państwa pruskiego. Bezpośrednim wzorem dla dobrzyckiej

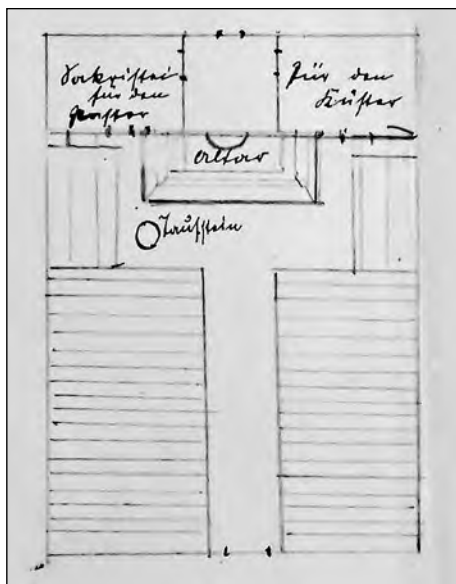
⁵³. Tamże, s. 22–24.

⁵⁴. Z *Poznania*, „Gazeta Wielkiego Xięstwa Poznańskiego” 1843, nr 2. Wspominany w doniesieniu prasowym „biskup ewangelicki” to generalny superintendent Carl Freymark (1785–1855), urzędujący w latach 1829–1854 i przykładający w tym okresie dużą rolę do osobistego uczestnictwa w poświęceniach nowych kościołów na terenie prowincji. Jak podkreśla O. Kiec, (*Protestantyzm...*, s. 38), „każda taka uroczystość – a było ich podczas urzędowania Freymarka około 40 – stanowiła nadzwyczajne wydarzenie w życiu małych miasteczek, ożywiające niewątpliwie tak uczucia religijne, jak i narodowe [...]”.

⁵⁵. *Fragen, welche bei der am 31. Januar 1869 in der Parochie Dobrzyca...*, APP, KE, sygn. 3937.

świątyni był zaś zapewne, zaprojektowany również przez Schinkla, kościół ewangelicki w Międzychodzie, łączący cechy wspomnianych małych kościołów wzorcowych z elementami większej świątyni, wzniesiony na planie niemal identycznym jak w Dobrzycy⁵⁶. Dominującym i najbardziej charakterystycznym elementem utrzymanego w stylu klasycystycznym wystroju był ołtarz główny połączony z amboną, tworzący wspomnianą wyżej tzw. ambonę ołtarzową i mający formę łuku triumfalnego (wzorem był tu ołtarz ukończonego w 1828 r. kościoła w Cieszkowie koło Milicza). Jego był również Heinrich Kasel, natomiast wykonawcą – rzeźbiarz Heinrich Klahr z Sulmierzyc. Wiele trosk miały parafii przysporzyć natomiast w przyszłości organy, które zamówiono u Adolfa Lummerta we Wrocławiu⁵⁷. Pewne pojęcie o tym, jak wówczas przedstawiało się rozplanowanie wnętrza kościoła są zamieszczone tu odrębne rysunki pastora Heinricha Kriele z pocz. XX w. – widać na nich wyraźnie, że ołtarz przesunięty był dość znacznie w głąb wnętrza i wysunięty przed zakrystię oraz pomieszczenie dla kościelnego.

Z braku funduszy początkowo nie wzniesiono planowanej wieży, ograniczając się do budowy przyziemia. Jej budowę udało się sfinansować dopiero po ponad trzech dekadach w latach 1876–1877, dzięki pomocy ówczesnego kolatora Arthura Bandelowa i zapomódze z prowincjonalnej kasy pomocy. Projekt wieży, wzniesionej ostatecznie na zupełnie nowych fundamentach zamiast nadbudowy istniejącego przyziemia, sporządził królewski mistrz budowlany Eduard Jacob z Poznania. Wykorzystał on wzorcowy projekt Friedricha Wilhelma Butzke, który nawiązywał do twórczości słynnego wówczas berlińskiego architekta Friedricha Augusta Stülera. Wieża, założona na rzucie kwadratu, otrzymała cztery kondygnacje,

Odrębny rysunek pastora Heinricha Kriele ukazujący rozplanowanie wnętrza kościoła przed przebudową w 1903 r. U góry widoczne pomieszczenia zakrystii i dla kościelnego, następnie ołtarz połączony jeszcze z amboną, a po jego lewej stronie chrzcielnica. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Konsystorz Ewangelicki, sygn. 3918

⁵⁶ B. Krzyślak, *Dawny ewangelicki kościół w Dobrzycy...*, s. 26–27.

⁵⁷ Tamże, s. 23, 27–28.

Kościół na dawnej pocztówce – stan z ostatniej ćwierci XIX w. już po dostawieniu wieży, a przed dostawieniem apsydy. Fot. ze zbiorów Kazimierza Balcera

z kruchtą w przyziemiu i klatką schodową dostępną z poziomu empor. Nakrywał ją pierwotnie ostrosłupowy, kryty łupkiem hełm zakończony kulą z krzyżem, a wszystkie elewacje zwieńczone były trójkątnymi szczytami, na końcach których znajdowały się również kule z krzyżem⁵⁸.

Nic więc dziwnego, że jeszcze po kilkunastu latach (w 1893 r.) stan świątyni oceniano niezwykle

pozytywnie: „Kościół został w ostatnich latach odmalowany, tak że zarówno od zewnątrz, jak i z wewnątrz przez swoje czyste ściany robi piękne wrażenie na odwiedzających Dom Boży. Tylko organy niekiedy zawodzą, przez co należałoby mieć na względzie ich reparację. Plac wokół kościoła ze swoimi rabatami różanymi, grupami drzew owocowych i ścieżkami jest czysto i świeżo utrzymywany”⁵⁹. Niemal identycznych słów użyto także w opisie z 1900 r., zwracając jedynie uwagę na wymagający reperacji stan płotu oddzielającego plac wokół kościoła od drogi⁶⁰. O wiele większe zastrzeżenia wzbudził zaś po raz kolejny stan organów. Sama rada kościelna zauważała, że „mimo wielokrotnych reparacji wciąż niektóre dźwięki od czasu do czasu nie działają”⁶¹, zaś wizytator pociesząco stwierdził, że mimo wadliwego instrumentu, śpiew chórалny w kościele wciąż zasługuje na pochwałę⁶².

Już wkrótce jednak okazało się, że nawet mimo rozbudowy o wieżę, wielkość kościoła przestaje odpowiadać potrzebom gminy, powiększonej o znaczną liczbę wiernych osiedlonych w czterech nowo nabytych przez Komisję Kolonizacyjną okolicznych majątkach. Gminna rada kościelna w 1900 r. stwierdziła iż „niestety

58. Tamże, s. 24–25, 28.

59. Protokół z posiedzenia połączonych gminnych rad kościelnych w Dobrzycy i Koźmińcu z 3 września 1893 r., APP, KE, sygn. 3937.

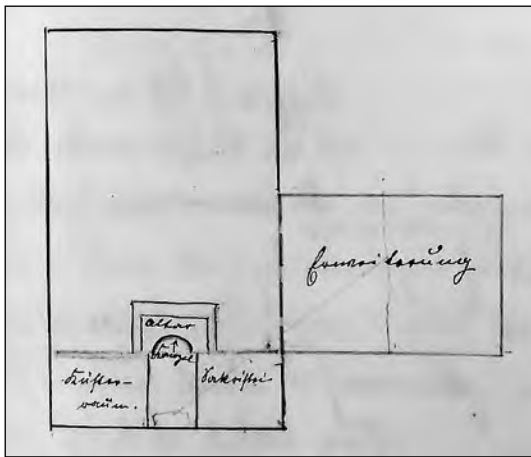
60. Protokół z posiedzenia połączonych gminnych rad kościelnych w Dobrzycy i Koźmińcu z 17 czerwca 1900 r., tamże.

61. Tamże.

62. Sprawozdanie superintendenta z wizytacji kościelnej i szkolnej w parafii dobrzyckiej z 27 czerwca 1900 r. tamże.

budowa wspólne świątyni dla tych czterech osad jest niemożliwa z powodu dużych odległości wzajemnych pomiędzy nimi. Należy zatem wziąć pod uwagę zwiększenie liczby miejsc siedzących w kościele w Dobrzycy i zostało już przez gminną radę kościelną udzielone zlecenie mistrzowi budowlanemu na opracowanie planu powiększenia świątyni⁶³. Dodajmy, że mieściła ona wprawdzie 507 miejsc siedzących, z tego jednak jedynie 340 znajdowało się w nawie, a pozostałe na emporach (spośród tych miejsc 391 było wynajęte na stałe, w tym wszystkie w nawie, a na zwolnione miejsca tamże było 60 oczekujących), wobec jednak przeciętnej frekwencji w kościele wcale nie było zbyt wiele. Nawet w czasie zimowej pogody w nieogrzewanym kościele w zwyczajne niedziele w kościele bywało pomiędzy 400 a 550 wiernych, a mniej tylko w wielką niepogodę, także i wtedy rzadko spadała poniżej 300 osób. Co więcej liczby powyższe były istotnie zaniżone, ponieważ wielu kolonistów, nie mając zapewnionego miejsca siedzącego, nie bywało z tego powodu na nabożeństwach⁶⁴.

Na niedostateczną liczbę miejsc wskazywał w pismach do konsystorza już pod koniec lat dziewięćdziesiątych pastor Kriele, proponując zarazem powiększenie kościoła, które „dałoby się przeprowadzić w najłatwiejszy i najtańszy sposób” – przez dostawienie apsydy, do której można byłoby przesunąć ołtarz oraz aneksów bocznych, gdzie dałoby się przenieść zakrystię, zyskując tym samym miejsce we wnętrzu⁶⁵. Wynajęty przez gminę architekt zaproponował znacznie ambitniejszy projekt powiększenia świątyni o całe skrzydło (widoczny na załączonej tu fotografii), który ostatecznie z powodu zbyt wielkich kosztów nie zyskał aprobaty rejencyjnego rady budowlanego. Wobec trwa-

Naszkicowany przez pastora Heinricha Kriele niezrealizowany plan poszerzenia kościoła o nawę boczną. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Konsystorz Ewangelicki, sygn. 3944

⁶³. Protokół z posiedzenia połączonych gminnych rad kościelnych w Dobrzycy i Koźmińcu z 17 czerwca 1900 r., tamże.

⁶⁴. Pisma pastora Kriele do Konsystorza Ewangelickiego w Poznaniu z 24 stycznia i 18 lutego 1901 r., APP, KE, sygn. 3944: *Bauten und Reparaturen der evangelischen Kirche in Dobrzyca 1877–1912*.

⁶⁵. Pismo pastora Kriele do konsystorza z 20 listopada 1899 r. APP, KE, sygn. 3920: *Das evangelische Kirchensystem zu Dobrzyca*.

jącej równocześnie budowy pobliskiego kościoła w Koźmińcu, gmina nie mogła też liczyć na większą zapomogę ze strony władz. Powrócono więc do – jeszcze dodatkowo zubożonej – pierwotnej propozycji pastora Kriele, realizując tylko dobudowę apsydy, której wsparcia finansowego udzieliła Komisja Kolonizacyjna – wszak powiększenie świątyni służyć miało w pierwszym rzędzie pomieszczeniu osadników z osad tejsze. Wzniesioną wtedy apsydę oświetlały trzy otwory okienne zdobione witrażami z wizerunkami Chrystusa, św. Piotra i św. Jana Chrzciciela. Znacząco zmieniała się też kompozycja wnętrza tej części kościoła – od ołtarza, cofniętego do wnętrza apsydy, oddzielono ambonę, przeniesioną teraz na bok. Odbioru prac można było dokonać już 26 września 1903 r.⁶⁶

Były one jednak dalekie od kompletnego ukończenia – jeszcze cztery lata później superintendent krotoszyński Albert Renovanz zauważył, że o ile nawa po przebudowie stała się istotnie dłuższa, to część ołtarzowa wciąż jest niepomalowana⁶⁷. Brakujące prace zrealizowano dopiero w 1909 r., gdy malarz Richard Rattay z Gniezna wymalował wnętrze apsydy i odnowił malowanie nawy a blacharz Paul Liche pokrył blachą cynkową dach apsydy⁶⁸. Po trzech latach znów jednak pojawiły się w niej zacieki, na których konieczność wspomniany tu wcześniej wizytator zwracał uwagę gminnej radzie kościelnej⁶⁹. Odpowiednie prace przeprowadzono faktycznie w 1913 r.⁷⁰, jednak w pełni nie rozwiązały one zapewne problemu wilgoci w tej części kościoła, gdyż przy kolejnej wizytacji superintendent krotoszyński, prócz całego szeregu innych zaleceń (łącznie z naoliwieniem skrzypiących zawiasów drzwi wejściowych) nakazał w tym celu częstsze wietrzenie kościoła i naprawę jednego z przeciekających okien⁷¹.

Znacznie bardziej skomplikowana okazał się kwestia naprawy wciąż szwankujących organów, na co konsystorz zgodził się w 1912 r. ogłosić kwestę prowincjonalną. Nic jednak z tego wynikło, a cztery lata później dla utrzymania ich w jako takiej sprawności wizytator zalecał częstsze przeglądy⁷². Jeszcze jednak w 1924 r. sprawa była nierozwiązana, bowiem z konsystorza pisano do pastora Giesela, że „godny ubolewania jest stan organów w Dobrzycy. Polecałoby się obej-

66. B. Krzyślak, *Dawny ewangelicki kościół w Dobrzycy...*, s. 25.

67. *Bericht über die vom 28 VI bis 1 VII cr in der Parochie Dobrzyca abgehaltenen Kirchen- und Schulvisitation*, APP, KE, sygn. 3937.

68. B. Krzyślak, *Dawny ewangelicki kościół w Dobrzycy...*, s. 25.

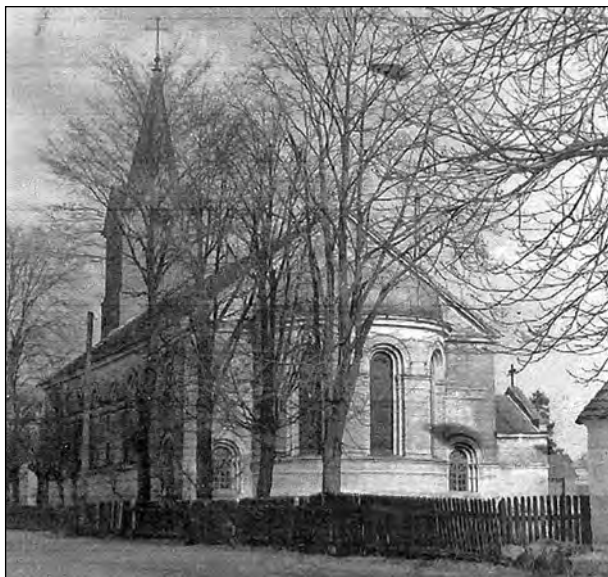
69. *Visitationsfragen des Königlichen Konsistoriums der Provinz Posen über die Verhältnisse in der Parochie Dobrzyca vom Gemeinde-Kirchenrat beantwortet am 3.11.1912...*, APP, KE, sygn. 3937.

70. B. Krzyślak, *Dawny ewangelicki kościół w Dobrzycy...*, s. 25.

71. *Bericht über die von dem Unterzeichneten in der Zeit vom 14.–16. v. Mts. in der Parochie Dobrzyca abgehaltenen Kirchen- und Schulvisitation*, Krotoschin, 10 November 1916, APP, KE, sygn. 3937.

72. Tamże.

zenie ich przez specjalistę i poczynienie wskazówek co do ich przebudowy lub zastąpienia. Chcielibyśmy następnie próbować wystarać się dla gminy o pomoc na rzecz przebudowy lub nabycia nowych organów, jednak gmina sama musi również ponieść ofiary na ten. Zgodnie jednak z wcześniej wykazaną przez nią gotowością do opłat można liczyć na nią także i w tym wypadku”⁷³. Być może istotnie dokonano wówczas pewnych repara-

Kościół po przebudowie z 1903 r. i dostawieniu apsydy.

Fot. ze zbiorów Kazimierza Balcera

stan instrumentu nie jest już określany, jak zwykle dotąd, jako „bardzo zły”, ale „dość dobry”⁷⁴. W czasie I wojny światowej kościół utracił też zarekwirowane dzwony, które zastąpiono w okresie międzywojennym trzema nowymi, ufundowanymi przez rodzinę Goetzów⁷⁵ – w okresie powojennym trafiły one do kościołów katolickich w Dobrzycy i Wałkowie.

Stan całej świątyni w międzywojennym dwudziestolecu nie budził już chyba większych zastrzeżeń – dla przykładu w 1930 r. gminna rada kościelna twierdziła, że jest on w zupełnym porządku, „poza drobnostkami, których naprawa szybko nastąpi”⁷⁶. Powojenne dzieje kościoła i jego przekształcenia to już inna historia – warta szerszego opisanie, ale wykraczająca poza temat historii parafii ewangelickiej w Dobrzycy.

W dalszych częściach artykułu (ukazą się w kolejnych numerach) omówione zostaną pozostałe budowle parafialne, pastorzy, szkoły i życie religijne dobrzyckiej parafii ewangelickiej

⁷³ Pismo z Konsystorza Ewangelickiego w Poznaniu do pastora Giesela w Dobrzycy z 30 grudnia 1924 r., tamże.

⁷⁴ *Visitationsfragen des Königlichen Konsistoriums der Provinz Posen über die Verhältnisse in der Parochie Dobrzyca vom Gemeinde-Kirchenrat beantwortet am 7. Mai 1930...*, tamże.

⁷⁵ Opracowanie G. Kleber, kopia udostępniona przez K. Balcera.

⁷⁶ *Beglaubigte Auszug aus dem Protokollbuch der evangelischen Kirchengemeinde Dobrzyca, Dobrzyca, 20 Mai. 1930*, tamże.

PROMOCJA KSIĄŻKI „CMENTARZE ZIEMI DOBRZYCKIEJ”

Europejski Fundusz Rolny na rzecz
Rozwoju Obszarów Wiejskich

Dzięki staraniom Towarzystwa Miłośników Ziemi Dobrzyckiej w piątek, 22-ego listopada br., w Oranżerii Muzeum Ziemiaństwa w Dobrzycy Zespół Pałacowo-Parkowy miała miejsce promocja książki autorstwa p. Kazimierza Balcera pt. „Cmentarze ziemi dobrzyckiej”. Publikacja porusza tematykę nietypową, jednakże równie bardzo ważną dla naszej historii. Zamieszczono w niej opisy wielu cmentarzy z terenu tzw. ziemi dobrzyckiej, i to nie tylko cmentarzy katolickich, ale i również ewangelickich i żydowskich. Ostatnie dwa typy niestety coraz częściej istnieją wyłącznie w pamięci starszego pokolenia. Dziś wielokrotnie zapomniane i zaniedbane są materialnymi świadkami bytności na naszych terenach innych narodowości. Towarzystwo Miłośników Ziemi Dobrzyckiej stara się przybliżyć i ocalić od zapomnienia kwestie związane z mniejszością niemiecką czy żydowską. Publikacja została oparta o wieloletnie badania podczas, których autor zgromadził spory materiał źródłowy, często o charakterze unikalnym. Stąd też publikacja jest wartościowym źródłem historycznym. Bogaty zasób zamieszczonych fotografii oraz ich charakter również podnosi walory publikacji, a zwłaszcza, że niektóre z fotografii pochodzą z okresu międzywojennego.

Promocja książki spotkała się z dużym zainteresowaniem mieszkańców, jak i przybyłych gości. Spotkanie było z kolei trzecim w całym przedsięwzięciu, gdyż dwa poprzednie były konferencjami poświęconymi mniejszości żydowskiej i niemieckiej. Prelegenci w swoich wystąpieniach przybliżyli zgromadzonym fakty, historie oraz ludzi, którzy najczęściej występują już tylko na kartkach papieru lub pozostają w pamięci niewielu ludzi. Świat, gdzie oprócz Polaków na ziemi dobrzyckiej mieszkali również Niemcy i Żydzi po zawierusze wojennej odszedł w niepamięć, ale dzięki tym spotkaniom widać, że znajduje wielu chętnych, których to ciekawi i chcą o tym się coś więcej dowiedzieć.

Przedsięwzięcie jakiego podjęło się Towarzystwo Miłośników Ziemi Dobrzyckiej nie byłoby możliwe bez grantu finansowego, który został pozyskany w ramach „Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie”, Instytucja Zarządzająca

PROW 2014–2020 – Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach poddziałania 19.2 „Wsparcie na wdrażanie operacji strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność” Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020.

Fot. J. Pankowiak

Fot. J. Pankowiak

WYCIECZKA TMZD DO ŚWIDNICY

Świdnica to niespełna 60 – tysięczne miasto na Dolnym Śląsku, na Przedgórzu Sudeckim, nad rzeką Bystrzycą. Jest siedzibą powiatu świdnickiego i wchodzi w skład aglomeracji wałbrzyskiej. To właśnie miasto było celem wycieczki TMZD, która odbyła się 7 września 2019 roku. Odwiedziliśmy Kościół Pokoju, a z przewodnikiem Katedrę Św. Stanisława i Św. Wacława oraz zwiedziliśmy śródmieście.

Pierwsze wzmianki o osadzie istniejącej w tym miejscu pochodzą z 1243 roku, natomiast jako miasto wspomniana po raz pierwszy 3 września 1267 roku. W latach 1290–1392 Świdnica była stolicą Księstwa Świdnicko – Jaworskiego i Świdnickiego.

Wizytówką miasta jest Kościół pw. Trójcy Świętej, zwany Kościołem Pokoju. Wybudowany w XVII wieku na mocy porozumień traktatu westfalskiego, był jednym z trzech takich obiektów w Polsce – drugi, istniejący do dziś, znajduje się w Jaworze, natomiast trzeci, postawiony w Głogowie, spłonął w 1758 i nigdy nie został odbudowany.

Kościół Pokoju w Świdnicy został w 2001 roku wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. Uważany jest za największą drewnianą budowlę o przeznaczeniu religijnym w Europie. Dzięki czterem poziomom empor mieści 7500 osób, w tym 3000 miejsc siedzących. Zbudowany został systemem szachulcowym na planie krzyża greckiego. Wnętrze świątyni zachwyca barokowym wystrojem. Do najcenniejszych elementów wyposażenia należy ołtarz główny z 1753 roku, barokowa ambona z 1729 roku, dwa zespoły barokowych organów (większe z lat 1666–1669, mniejsze ufundowane w 1695 roku), loże rodowe zasłużonych mieszczan i władców ziemi świdnickiej (nad wejściem głównym bogato zdobiona loża Hochbergów, dobroczyńców kościoła, z 1698 roku). Empory na całej długości pokrywa 78 tekstów wersetów biblijnych i 47 scen alegorycznych. Obrazy malowane na deskach ilustrują sens znajdujących się obok cytatów biblijnych. Balustrady empor są bogato zdobione rzeźbami i malowidłami. Stropy kościoła są ozdobione malowidłami z lat 1694–1696, autorstwa dwóch świdnickich malarzy – Chrystiana Sussenbacha i Chrystiana Kolitschka. Przedstawiają one sceny z Objawienia św. Jana. Stropy wokół obrazów oraz stropy empor i filary malowane są w desenie roślinne. Schody również są zdobione scenami z Biblii. Zabytkowy jest nie tylko kościół, ale także cały okalający go Plac Pokoju z dzwonnica, Domem Stróża, Plebanią i zabytkowym cmentarzem

ewangelickim. Wszystkie obiekty powstały w XVII wieku. Na cmentarzu ewangelickim spoczywają m.in. konstruktor pierwszej rakiety tenisowej oraz dawny organista kościelny- uczeń Johanna Sebastiana Bacha. W Kościele Pokoju corocznie odbywa się Festiwal Bachowski.

Dalej przeszliśmy do Kościoła pw. św. Stanisława i św. Wacława, gdzie spotkaliśmy się z przewodnikiem. Kościół ten w 2004 roku stał się katedrą diecezji świdnickiej. Jest jednym z najważniejszych zabytków miasta. W 2017 roku katedra została wpisana na listę Pomników Historii.

Kościół powstał w XIV wieku po pożarze wcześniejszego, stojącego w tym miejscu, drewnianego kościoła, na polecenie księcia Bolesława II Świdnickiego. Początek budowy określa się na rok 1330. W latach 1400–1410 świątynia została rozbudowana. W 1532 roku wybuchł pożar, niszcząc pierwotny gotycki wystrój wnętrza kościoła. W 1546 roku została ukończona jego odbudowa. Aktualny wystrój katedry pochodzi z przełomu XVII i XVIII wieku za sprawą jezuitów, którzy objęli w 1662 roku patronat nad świątynią i dokonali barokizacji wystroju wnętrza.

Katedra jest budowlą późnogotycką, orientowaną, trzynawową. Nad zachodnią fasadą dominuje pięciokondygnacyjna wieża o wysokości ok. 103 metrów. Jest to najwyższa wieża na Dolnym Śląsku i jedna z najwyższych w Polsce. Do naw bocznych, w różnych okresach, dobudowano 6 kaplic. Większość rzeźb, ołtarz główny i ołtarze boczne, ambonę, ozdobne ramy obrazów wykonał Jan Riedel (1654–1736) – rzeźbiarz związany ze Świdnicą, pracujący jedynie w drewnie. Najwybitniejszym jego dziełem jest ołtarz główny – scena główna przedstawia Matkę Bożą z Dzieciątkiem w otoczeniu świętych i umiejscowiona jest pod baldachimem wspartym na siedmiu kolumnach.

Po opuszczeniu murów katedry, udaliśmy się z przewodnikiem na świdnicką starówkę.

Świdnica posiada zabytkowy układ urbanistyczny starego miasta, będący jednym z najlepiej zachowanych zespołów urbanistycznych w kraju. Świdnicka starówka pod względem liczby obiektów zabytkowych jest drugim miastem na Dolnym Śląsku po Wrocławiu. Dzięki temu, że Świdnica nie ucierpiała zbyt mocno w trakcie II wojny światowej, przetrwało wiele domów. Zabytkowe kamieniczki zlokalizowane są głównie w Rynku i przy kilku sąsiadujących z Rynkiem ulicach. Kamieniczki są świadectwem zamożności i bogactwa miasta i jego mieszkańców, dowodem jego tradycji i historii. Stan niektórych z nich jest zły, jednak przyjęty plan rewitalizacji miasta obejmuje również starą zabytkową jego część, tak więc jest szansa na ocalenie zabytkowych kamieniczek.

W Świdnicy jest kilkanaście kościołów – część z nich to wiekowe zabytki, część ma kilka, kilkanaście lub kilkadziesiąt lat. W mieście są zabytkowe budynki

użyteczności publicznej (ratusz – odbudowany pieczołowicie w latach 1548–1555 po pożarze, budynek Gimnazjum z lat 1852–1854, budynek teatru miejskiego z roku 1822, budynek poczty głównej z roku 1876, budynek sądu okręgowego z roku 1885), zabytki architektury kolejowej (dworce PKP: Świdnica Miasto, Świdnica Śródmieście, Świdnica Kraszowice), zabytki architektury przemysłowej (dawny Spichlerz z 1757 roku, Młyn Zbożowy – najstarszy w mieście, powstał już w 1283 roku, Wieża Ciśnień z 1877 roku), zabytki architektury obronnej (Mury Obronne, Pozostałości Zamku Świdnickiego, Fortyfikacje), zabytki architektury sakralnej (Zespół zabudowań dawnego kościoła św Barbary oraz Baszta Strzegomska, Zespół poklasztorny Kapucynów, Zespół poklasztorny Urszulanek, Kolegium Jezuickie, Konwikt Jezuicki, Pałac opatów cystersów krzeszowskich) oraz inne (np. zespół zabytkowych rzeźb w Rynku, Krzyże Pokutne, Kamienie Graniczne Twierdzy Świdnickiej), wreszcie pomniki przyrody.

Na zakończenie udaliśmy się do budynku Ratusza, skąd windą wjechaliśmy na wieżę. Wieża Ratusza ma 10 kondygnacji i 58 metrów wysokości, natomiast zewnętrzny taras widokowy znajduje się na wysokości 38 metrów. Przy dobrej widoczności można dostrzec wrocławski Sky Tower – najwyższy budynek w Polsce oraz Śnieżkę – najwyższy szczyt Karkonoszy. Niestety, widoczność była mocno ograniczona przez mgłę i niskie chmury, więc Sky Tower ani Śnieżki nie widzieliśmy, ale coś niecoś jednak z tej wysokości zobaczyliśmy.

Po obiedzie wsiedliśmy do autokaru i pojechaliśmy nad Jezioro Bystrzyckie, na znajdującą się tam tamę.

Jezioro Bystrzyckie to jezioro zaporowe, położone w dolinie przełomu rzeki Bystrzycy. Powstało na skutek wybudowania powyżej Lubachowa, na rzece Bystrzyca Kamienna, tamy. Zapora na Jeziorze Bystrzyckim powstała w latach 1911–1914, aby przeciwdziałać skutkom powodzi w tym rejonie. Na terenach zalanych poniżej zapory powstało – malowniczo wkomponowane w dolinę – jezioro zwane Bystrzyckim (lub Lubachowskim). Tamę zbudowano z gnejsowych bloków kamiennych. Wymiary tamy to: wysokość – 44 metry, długość – 230,5 metra, szerokość u podstawy – 29 metrów, szerokość na górze – 3,5 metra. Wysokość lustra wody w jeziorze wynosi 350 m n.p.m. Brzegi zbiornika są wysokie, częściowo zalesione. Około 1 km poniżej zapory, w miejscowości Bystrzyca Górna, powstała hydroelektrownia, do dziś wytwarzająca prąd o mocy ok. 1,2 MW. Głównym zadaniem zbiornika jest ochrona przeciwpowodziowa, ale także zaopatruje on w wodę okoliczne zakłady przemysłowe.

Dzień miał się ku końcowi, tak więc czas było wracać do domu. Dziękuję wszystkim uczestnikom za udział w wycieczce i za wspaniałą atmosferę. Zapraszam na przyszły rok.

Fragment wnętrza Kościoła Pokoju

Fragment nawy głównej w Katedrze (ołtarz w remoncie) fot. S. Giera

Panorama miasta z ratuszowej wieży – na pierwszym planie zabytkowe kamieniczki, w tle – dach i wieża świdnickiej Katedry

Fragment zapory i Jeziora Bystrzyckiego

Czas do domu – uczestnicy przy autokarze

REMONT DACHU KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO W LUTYNI

W listopadzie 2018 roku ks. Mariusz Dąbrowski wraz z Radą Parafialną podjął decyzję o remoncie dachu na Naszym kościele, gdyż obecny jego stan wymagał natychmiastowej interwencji. Została zgromadzona niezbędna dokumentacja i został złożony wniosek do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kaliszu o wydanie pozwolenia na remont. Po o trzymaniu zgody złożyliśmy wniosek do Starostwa Powiatowego w Pleszewie o wydanie decyzji na remont dachu. W dniu 11. 01. 2019 roku otrzymaliśmy decyzję zatwierdzającą projekt budowlany i udzielono pozwolenia na remont. W drodze przetargu wybrano firmę Dach-System Tomasz Woźniczka z Sierszewa jako wykonawcę tej inwestycji. Od końca maja 2019 roku rozpoczął się remont.

Fragment dokumentacji pokazującej stan techniczny dachu i konstrukcji.

- Wymieniono istniejące pokrycie dachowe nad nawą główną wykonane z blachy ocynkowanej na nową blachę tytanowo-cynkową ułożoną pasami na rąbek stojący.
- Wykonano nową konstrukcję drewnianą na sygnaturce, gdyż stan starej nie nadawał się do remontu.

- Wymieniono pokrycie dachowe nad prezbiterium oraz na sygnaturce z blachy ocynkowanej na nową blachę tytanowo-cynkową ułożoną w caro.
- Wymieniono również pozostałe obróbki blacharskie na ogniomurkach oraz rynny i rury spustowe.

Prace zakończono pod koniec lipca, a w sierpniu odbył się odbiór przez konserwatora zabytków i kierownika budowy Pana Kazimierza Kowalskiego z Jarocina. Koszt tej inwestycji to prawie 250 000 zł. Na to zadanie otrzymaliśmy po 10 000 zł z Urzędu Miejskiego w Dobrzycy oraz Starostwa Powiatowego w Pleszewie. Dziękujemy wszystkim ofiarodawcom i osobom, które w jakikolwiek sposób pomogły w realizacji tego remontu. Szczególne podziękowania dla firmy Spomasz z Pleszewa za ofiarowanie dwóch krzyży na sygnaturkę i nawę główną kościoła.

Zdjęcia pokazujące efekty prac remontowych.

ORGANY WRÓCIŁY DO KOŚCIOŁA W SOŚNICY

Nadszedł długo oczekiwany dzień, w którym w kościele w Sośnicy zabrzmiały dźwięki wyremontowanych organów. W ich piękne nowe brzmienie wsłuchiwali się uczestniczący we Mszy św. w październikową niedzielę. Wielką radość przeżywał także pan organista.

Organy zaplanowano do remontu w ramach projektu Szlakiem Zabytkowych Kościołów Obszaru Diecezji Kaliskiej – rewaloryzacja i konserwacja zabytków drewnianych celem ochrony dziedzictwa kulturowego oraz wzrostu atrakcyjności regionu. Etap II.

Ocenę stanu instrumentu oraz program remontowo-konserwatorski przygotował Zakład Organmistrzostwo Andrzej Sutowicz. W wyniku przeprowadzonych oględzin i badań uznano, iż organy wymagają kapitalnego remontu. Konieczne było zatem rozebranie instrumentu na elementy pierwsze i ich dokładna renowacja. Prace wykonała firma „Nawrot i Synowie”. Zakres prac był duży i szczegółowy, wymagający precyzji i dokładności. Stąd wyniknął dłuższy niż wstępnie zaplanowany czas wykonania. Prace rozpoczęto w lutym 2018 roku a zakończono w październiku 2019 roku.

Szczegółowy zakres prac to m.in. wymiana dmuchawy elektrycznej na cichobiezną, naprawa pokrycia miecha, rekonstrukcja klawiatury pedałowej i manualnej, rekonstrukcja i renowacja piszczałek drewnianych i metalowych będących w bardzo złym stanie. Wszystkie elementy zniszczone lub brakujące zostały zrekonstruowane, wymienione i uzupełnione. Pozostałe poddano dokładnej renowacji i konserwacji. Po przywiezieniu ich do kościoła przez kilka dni trwał proces ich montażu w całość i strojenie.

Efekty wykonanych prac renowacyjnych zostały zatwierdzone przez komisję konserwatorską. Słuchający muzyki organowej parafianie oraz przybywający goście wyrażają swój zachwyt i podziw. Potwierdzają opinię, iż żaden, nawet najlepszy instrument elektroniczny nie zastąpi organów kościelnych.

Budowniczym instrumentu był J. Gryszkiewicz. Podana data wskazuje rok 1817. Organy usytuowane są centralnie na chórze muzycznym z bocznym stołem gry. Ułatwia to kontakt organisty z kapłanem podczas Mszy św. Przed czterema laty również wykonany został remont instrumentu w ramach środków własnych parafii, na które złożyły się ofiary gromadzone przez okres jednego roku. Były to jednak naprawy powierzchowne, które poprawiły jakość grania ale nie przyniosły pełnych pożądaných efektów.

Sośnicka parafia miała szczęście do organistów, którzy związali swe życie zawodowe i rodzinne z naszą wsią zamieszkując w organistówce. Starsi mieszkańcy pamiętają p. Antoniego Majchrzaka będącego organistą w latach trzydziestych XX wieku (był ojcem Stefana- kapłana wyświęconego w 1957 roku) Pan Antoni zmarł w roku święceń. Następną zapamiętaną osobą jest p. Palibuda, który oprócz gry w kościele grał również na weselach a także świadczył usługi malarskie jako malarz pokojowy. Od 1 sierpnia 1968 roku na organach gra p. Tadeusz Wach i czyni to z wielkim zaangażowaniem i pasją. Warto jeszcze dodać, że w naszej parafii organista jest zarazem kościelnym.

Znana jest również tragiczna historia organisty wspomniana w „Monografii Historycznej Sośnicy autorstwa p. Stefana Krawczyka.

Zdarzenie opisał proboszcz karmiński:

„1776.19.IV. m w Sośnicy Kurcemi proboszcz karmiński pomentorz sośnicki: pochowałem uczciwego Jakuba Buczkowskiego, organistę kościoła sośnickiego, który zginął śmiercią nagłą dzwoniąc na modlitwy wieczorne. Spadłszy z dzwonnicy

na kamienie leżące na ziemi, natychmiast Bogu ducha oddał. Pochowany przy kościele na cmentarzu.”

W sośnickim kościele pw. św. Marii Magdaleny każdego dnia podczas Mszy św. słysząc dźwięki muzyki organowej. Ta „żywa” muzyka przyciąga do kościoła nie tylko mieszkańców naszej parafii.

Opracowano na podstawie dokumentacji udostępnionej przez ks. proboszcza Marka Piekarskiego oraz wspomnień p. G. Górkowej i p. M. Zmyślonej.

TO BYŁO 60 LAT TEMU...

Nadeszła kolejna złota polska jesień 2019 roku i tym samym nadszedł czas na III ZJAZD KLASOWY ROCZNIKA 1952 SZKOŁY PODSTAWOWEJ W DOBRZYCY.

To było 60 lat temu , kiedy to nasi rodzice przyprowadzili nas po raz pierwszy do tzw. „czerwonej szkoły” (zbudowanej z czerwonej cegły) przy ul. Pleszewskiej – 1 września 1959 i tę rocznicę rozpoczęcia nauki szkolnej i religijnej nasza klasa postanowiła uczcić.

Spotkanie w dniu 5 października 2019 r. o godz. 15:00 rozpoczęło się Msza św. sprawowaną przez ks. kanonika Romana Kłobusa – proboszcza i dziekana dekanatu dobrzyckiego w naszej pierwszej świątyni p. w. św. Tekli w Dobrzycy.

Należy dodać , że przy ołtarzu służył nasz kolega z Czarnkowa – Jurek Opielewicz, którego wspierał p. kościelny Józef Jędraszak, a cała liturgia mszy św. została dopełniona przez p. organistę Sławomira Pankowiaka.

Podczas mszy św. modliliśmy się również za zmarłe koleżanki i kolegów, nauczycieli, wychowawców, księży – katechetów.

W tym roku odeszli do wieczności : ks. Prof. Romuald Niparko i nasza pierwsza wychowawczyni śp. Teresa Dylewska w dniu 28 października br.

Wychowawczyni Barbara Niedźwiecka)

Należy podkreślić, że jak zwykle serdecznie powitał nas ks. Kan. Roman Kłobus, a z wygłoszonego kazania zapadły w naszej pamięci słowa, że to co związane ze szkołą podstawową to wiedza, mądrość, wiara i te wartości stały się dla nas „fundamentem na całe nasze życie”.

Po zakończeniu liturgii ustawiliśmy się z duszpasterzem do wspólnego zdjęcia przed naszym dobrzyckim kościołem.

Dziękując pięknie ks. Kanonikowi za „dobro duchowe” nam przekazane – wzruszeni jak po ostatniej lekcji religii (nasze lekcje religii odbywały się w zakrystii świątyni) – ruszyliśmy spacerkiem przez Rynek do restauracji „Pod Platanem”, dawniej „Ludowej” w Dobrzycy. Wiekowe drzewo platan jest znane w Polsce nie tylko przyrodnikom, ale i turystom. Drzewo to rośnie w parku pałacowym w Dobrzycy.

Odnowiony budynek restauracji „Pod Platanem” widoczny z daleka stanowi wizytówkę Rynku w Dobrzycy. Przeszedł on gruntowną renowację sfinansowaną przez p.p. Marię i Jerzego Pocztów, jego właścicielką jest p. Maria Poczta (z domu Pietrzak) (dawną sąsiadką autorki z ul. Parkowej), a jej córka Katarzyna zdobywa obecnie doświadczenie życiowe w prowadzeniu tego typu obiektu.

Wchodząc do pięknego, jasnego lokalu przywitała nas ta sama dobrzycko-pleszewska orkiestra pod batutą p. Stefana Mikołajczyka .

Po powitaniach zasiedliśmy do wyśmienitego obiadu, podanego przez uśmiechniętą, pracowitą młodzież tj. przez wspomnianą już p. Kasię i p. Kamila z Nowego Światu.

Mając na uwadze słowa wypowiedziane na pożegnanie przez ks. Kanonika, że „niech w dniu dzisiejszym dobrem będzie koleżanka, kolega, niektórzy pokonali wiele kilometrów być spotkać się, być razem z klasą i mamy cieszyć się tym dniem – radością dnia dzisiejszego”.

A przybyli z daleka do Dobrzycy z Wrocławia, Siemianowic Śląskich, Sulmierzyc, Gniezna, Puszczykowa, Czarnkowa, Pleszewa i my osiadli w Dobrzycy – silna grupa, choć nie do końca to prawda, bo wśród nas koleżeństwa z Dobrzycy jest grupa wagarowiczów.

Klasa liczyła 24 osoby: 12 dziewczyn i 12 chłopaków, a więc tańce w parach, tradycyjne kółeczka też trwały do północy. Były rozmowy, toasty, wspomnienia o nauczycielach, anegdoty, w których brylował kol. Andrzej Bachorz.

A więc nasz parkiet, nasza sala, nasza wyśmienita zabawa (już nazywana „imprezą”) i oby dopisało zdrowie – do zobaczenia.

Te nasze krótkie, szczęśliwe chwile spędzone we wspólnocie klasowej utrwalił w formie papierowej i elektronicznej nasz zapracowany fotograf klasowy– Jan Blaszyński. DZIĘKUJEMY.

DZIĘKUJEMY SOBIE NAWZAJEM ZA MIESIĄCE WSPÓŁPRACY i ZA UCZESTNICTWO WSZYSTKIM.

ZESPÓŁ ORGANIZACYJNY ZJAZDU :

- ANDRZEJ BACHORZ
- BARBARA BĄCZYK – GLANC
- JAN BLASZYŃSKI
- MARIA FILIPIAK – WIELGOSZ
- KRYSTYNA KRAWCZYK – ZARADNIAK
- BARBARA LISIECKA – TATERKA

Na zakończenie wspomnień i refleksji w imieniu naszej klasy napiszę, że dla nas uczniów 60+ którzy rozpoczynali naukę w 1959 roku obowiązek nauki w szkole podstawowej, a później dalsze bezpłatne kształcenie w szkole zawodowej, średniej zrobienie matury, a nawet ukończenia studiów było dobrem nadrzędnym wręcz przywilejem, bo niestety nasi rodzice 20 lat wcześniej, 1 września 1939 roku kiedy wybuchła okrutna II wojna światowa stracili „ten w/w przywilej młodości” – bezpowrotnie, bo w „ KRAJU WARTY” jak pisze Czesław Łuczak (Cz. ŁUCZAK: KRAJ WARTY 1939–1945, STUDIUM

HISTORYCZNO – GOSPODARCZE . WYDAWNICTWO POZNAŃSKIE . 1972) – przede wszystkim w Wielkopolsce młodzież która ukończyła 12 rok życia została przymuszona do ciężkiej pracy fizycznej na rzecz okupanta. Warto i należy to zapamiętać w 80-tą rocznicę wybuchu II WOJNY ŚWIATOWEJ.

Stoją :

Od lewej I RZĄD : ks. kan. ROMAN KŁOBUS, MARIA FILIPIAK (WIELGOSZ) , KAZIMIERZ RATAJCZAK, BARBARA LISIECKA (TATERKA), BARBARA BĄCZYK-GLANC, ELŻBIETA GABRYELCZYK z mężem ANDRZEJEM GABRYELCZYK,

II RZĄD : DANUTA FRĄSZCZAK (KMIECIK), JANINA DOCZEKALSKA (JAŃCZAK), KRYSZYNA KRAWCZYK (ZARADNIAK), MARIA BĘDZIESZAK (BURY), JERZY GEBAUER, JAN BŁASZYŃSKI,

III RZĄD: MARIA JOLANTA ZACHARCZUK (JAMROZIK), HENRYK ZAWADA, ANDRZEJ BACHORZ, PIOTR JAŃCZAK (mąż JANINY), MARIAN BRUDER, WOJCIECH BURY (mąż MARII), ZYGMUNT SZYMANEK, JERZY OPIELEWICZ, IRENA (żona JANA).

Później dojechali : HALINA I MARIAN KIERCZYŃSCY.

X PRZEGŁĄD PIOSENKI DLA PRZEDSZKOLAKÓW – ŚPIEWAJĄCE KRASNALE

W połowie października w Sali Gminnego Centrum Kultury w Dobrzycy odbył się X Przegląd Piosenki dla Przedszkolaków – Śpiewające Krasnale. Wzięły w nim udział przedszkolaki z gminy Dobrzyca oraz z gminy Jarocin. Po wysłuchaniu 24 wykonań jury w składzie Wojciech Maniak, Oliwia Kubiak oraz Agnieszka Szymkowiak przyznało następujące miejsca:

- I miejsce – Karolina Szukalska z Przedszkola im. Kubusia Puchatka w Dobrzycy za utwór „Gdy strumyk płynie z wolna”.
- II miejsce – Zofia Mikołajczak z Przedszkola im. Kubusia Puchatka w Dobrzycy oddział Nowy Świat za piosenkę „Pory roku”.
- III miejsce – Zofia Rogala z Przedszkola Publicznego w Galewie za wykonanie „Bałwanki-rymowanki”.
- IV miejsce – Antonina Kryś z Przedszkola im. Kubusia Puchatka w Dobrzycy oddział Nowy Świat za utwór „Tęcza”.

IV miejsce – Marcelina Taterczyńska z Przedszkola im. Kubusia Puchatka w Dobrzycy oddział Nowy Świat za piosenkę „To jest Ada a to Olek”.

IV miejsce – Jakub Kuś z Przedszkola Publicznego w Koźmińcu za wykonanie „Jesienny walczyk”.

Nagrody wręczyli Dyrektor GCK Wojciech Maniak oraz Burmistrz Gminy Jarosław Pietrzak. Wszystkie dzieci biorące udział w konkursie otrzymały pamiątkowy dyplom i prezent.

XI EDYCJA VOCALIADY

Podczas XI edycji Vocaliady, która odbyła się 25 października w sali Gminnego Centrum Kultury w Dobrzycy, komisja w składzie:

Mariusz Ossowski – przewodniczący

Norbert Radomski – członek

Aneta Sobczak – członek

Dokonała oceny wykonanych utworów i przyznała następujące miejsca:

Kategoria wiekowa 7–9 lat:

Złoty Vocalik – Hanna Koper

Srebrny Vocalik – Adrianna Klótzek

Brązowy Vocalik – Alicja Jańczak

Wyróżnienie – Julia Zimna

Kategoria wiekowa 10–12 lat:

Złoty Vocalik – Laura Krawczyk

Srebrny Vocalik – Amelia Królik

Brązowy Vocalik – Sandra Michałak

Wyróżnienie – Julia Gebel

Wyróżnienie – Szymon Józwiakowski

Wyróżnienie – Nikola Kawała

Kategoria wiekowa 13–15 lat:

Złoty Vocalik – Julia Gąska

Srebrny Vocalik – Dobrosława Wielgosz

Brązowy Vocalik – Emilia Nowak

Wyróżnienie – Alicja Brąszewska

Wyróżnienie – Nicola Kaczmarek

Wyróżnienie – Alicja Sobczyk

Kategoria wiekowa 16–18 lat:

Złoty Vocalik – Zofia Matyniak
z Margaretą Dziubałą

Srebrny Vocalik – Jakub Marcisz

Brązowy Vocalik – Nikola Woźniak

DOŻYNKI POWIATU PLESZEWSKIEGO GMINA DOBRZYCA

Starosta Dożynek – Jerzy Poczta z Dobrzycy

Ma 52 lata. Agropresiębiorca z Dobrzycy. Z wykształcenia technik rolnik. Ukończył technikum rolnicze w Marszewie. Hodowca trzody chlewnej. Produkuje 10.000 tuczników rocznie. Właściciel gospodarstw i pól uprawnych w Dobrzycy, Orpiszewku i Radlińcu o łącznej powierzchni 297 ha. W produkcji roślinnej stawia na rzepak, buraki cukrowe,

kukurydzę i zboża. Posiada nowy park maszynowy m.in. kombajn zbożowy Claas Lexion, 2 ciągniki John Deere i agregaty uprawowo – siewne. W swoim gospodarstwie stosuje nowatorską metodę siewu pasowego tzw. strip-till, która eliminuje tradycyjną orkę na rzecz mieszania wierzchniej warstwy gleby w pasach roli, w których zasiane będą rośliny. Metoda strip-till zapobiega erozji gleby, oszczędza czas pracy i daje większą wydajność. W Polsce jeszcze mało popularna.

Pan Jerzy jest członkiem Kółka Rolniczego i Bractwa Kurkowego św. Tekli w Dobrzycy. Jego drugą pasją po rolnictwie jest motoryzacja. Oprócz działalności rolniczej ma także firmę handlowo-usługową, która zajmuje się sprzedażą węgla i transportem ciężarowym.

Żona Maria prowadzi restaurację w Dobrzycy. Państwo Poczta mają trójkę dzieci; córki Anastazję (25 l.) i Kasię (23 l.) oraz syna Bartosza (16 l.)

Starościna Dożynek – Barbara Ignasiak ze Strzyżewa

Wspólnie z mężem Szymonem i synem Mateuszem prowadzi w Strzyżewie gospodarstwo rolno-drobiarskie. Specjalizują

się w hodowli gęsi reprodukcyjnych. Stado liczy 2.000 sztuk. Jaja niosek trafiają do zakładów wylęgu drobiu.

Oprócz fermy gęsi gospodarują na 95 ha ziemi – 72 ha własnej i 23 ha dzierżawionej. Uprawiają głównie pszenicę, rzepak i buraki cukrowe. Do prac w gospodarstwie wykorzystują kombajn zbożowy, ciągniki i maszyny rolnicze. Przewodnicząca Koła Gospodyń Wiejskich w Strzyżewie. Pani Barbara jest zamiłowana w kwiaty. Wokół swojego domu ma pełno donic i klombów kwiatowych. Syn Mateusz (28 l.) przejmie w przyszłości rodzinne gospodarstwo. Państwo Ignasiakowie mają jeszcze młodszą córkę Martynę (26 l.).

Asystent Dożynek – Maciej Maciejewski z Dobrzycy

Ma 39 lat. Z wykształcenia technik rolnik. Ukończył technikum rolnicze w Marszewie. Prowadzi gospodarstwo rolne o powierzchni 28 ha w Dobrzycy. Uprawia rzepak, pszenicę i kukurydzę. Hoduje świnie. Ma stado tuczników, liczące 500 sztuk. Oprócz tego prowadzi działalność usługową w rolnictwie. Posiada nowoczesny kombajn do buraków

cukrowych typu ROPA euro Tiger V8.

Jest członkiem PSL, Kółka Rolniczego w Dobrzycy i delegatem Wielkopolskiej Izby Rolniczej. Interesuje się sportem. Lubi oglądać w TV relacje z walk bokserskich i mecze piłki nożnej. Rodzina: żona Daria, dwie córki Patrycja (18 l.) i Ania (5 l.).

Asystentka Dożynek – Magdalena Mikołajewicz z Sośnicy

Od 9 lat jest sołtysem wsi Sośnica. Ukończyła technikum rolnicze w Marszewie. Ma dyplom technika – rolnika o specjalności organizacja rynku rolnego. Prowadzi rodzinne gospodarstwo rolne wspólnie z teściami. Mąż Dominik ma firmę stolarską. Na 39 ha ziemi (31 ha własnej i 8 ha w dzierżawie) uprawiają

zboża, kukurydzę i buraki cukrowe. Mają kombajn zbożowy Bizon, ciągniki Hurlimann, Kubota i Ursus C-330, agregat uprawowo – siewny i opryskiwacz. Ponadto hodują trzode chlewną – 350 szt. oraz bydło – 20 szt. Pani sołtys należy też do miejscowego KGW i Stowarzyszenia „*Nasza Sośnica*”. Jej hobby to praca w ogrodzie kwiatowym i warzywnym. W wolnych chwilach lubi czytać książki.

Państwo Mikołajewiczowie mają dwójkę dzieci: córkę Marysię (15 l.) i syna Janka (12 l.).

Tegorocznym gospodarzem dożynek powiatu pleszewskiego była Dobrzyca. Wszystko rozpoczęła uroczysta msza święta w kościele pw. św. Tekli w Dobrzycy. Po mszy św.

Korowód dożynkowy z orkiestrą dętą, pocztami sztandarowymi, zespołem ludowym, starostami i asystentami dożynek, delegacjami wieńcowymi

i innymi oficjalnymi gośćmi przemaszzerował do parku Zespołu Pałacowo-Parkowego Muzeum Ziemiaństwa, gdzie odbyły się główne uroczystości.

Otwarcia imprezy dokonali starosta pleszewski Maciej Wasielewski oraz burmistrz Dobrzycy Jarosław Pietrzak. Uroczystości obrzędowe poprowadził Zespół Tańca Ludowego „Kosynierzy”. Po głównych obrzędach i tradycyjnym podzieleniu się chlebem na scenie wystąpiły dzieci i młodzież z Zespołu Szkół w Dobrzycy. Podczas uroczystości rozstrzygnięto także konkursy: na najciekawszy witacz dożynkowy i na najładniejszy wieniec dożynkowy.

W konkursie na najciekawszy witacz dożynkowy I miejsce i czek na 500 zł zdobyło sołectwo Polskie Olędry natomiast wykonawcy pozostałych witaczy

– sołectwa: Dobrzyca, Karminiek, Lutynia, Trzebowa, Dobrzyca-Nowy Świat, Galew, Sośnica, Koźminiec oraz Izbiczno – otrzymały wyróżnienia po 200 zł. W skład komisji wchodził: Renata Reszel (radna Rady Powiatu w Pleszewie), Maria Ciesielczyk (radna Rady Miejskiej Gminy Dobrzyca), Sandra Szymczak-Kóska (Urząd Miejski Gminy Dobrzyca) i Beata Napierała (Starostwo Powiatowe w Pleszewie).

W konkursie na najładniejszy wieniec dożynkowy przyznano 3 nagrody: za I, II i III miejsce oraz 4 wyróżnienia. Pierwsze miejsce i nagrodę w wysokości 600 zł odebrało Koło Gospodyń Wiejskich Wierzchy z Gminy Gizalki.

Dyplom za II miejsce i czek na 500 zł trafiły do Koła Gospodyń Wiejskich z Sośnicy z gminy Dobrzyca. Trzecie miejsce z czekiem na 400 zł przypadło Kołu Gospodyń Wiejskich Niniew z gminy Chocz. Wyróżnienia premiowane czekami na 300 zł otrzymało Koło Gospodyń Wiejskich z: Gołuchowa, Kwilenia (gm. Chocz) i Bronowa (gm. Pleszew) oraz Rada Sołecka Łęgu (gm. Czermin). Oceny gminnych wieńców zniwnych dokonało jury: Jolanta Pankowiak (przewodnicząca komisji, radna Rady Powiatu w Pleszewie), Beata Napierała (Starostwo Powiatowe w Pleszewie), Oliwia Kubiak (Urząd Miejski Gminy Dobrzyca) oraz Lidia Parysek (radna Rady Miejskiej Gminy Dobrzyca).

Podczas dożynek czynne były również liczne stoiska gastronomiczne oraz ogłoszono wyniki konkursów kulinarnych. Klasyfikacja IX Festiwalu Smaków organizowanego przez Lokalną Grupę Działania Stowarzyszenie Wspólnie dla Przyszłości przedstawia się następująco: I miejsce – Koło Gospodyń Wiejskich Rokutów, II miejsce – Koło Gospodyń Wiejskich Niniew, III miejsce – Koło

Gospodyń Wiejskich Karminiek, natomiast konkurs „Nasze Dziedzictwo Kulinarne – Smaki Regionów Południowej Wielkopolski” wygrały panie z Koła Gospodyń Wiejskich w Lutyni.

Wieczorem odbyły się koncerty zespołów „Piękni i Młodzi” oraz „Two Boys”. Konferansjerem uroczystości była Anna Bogacz.

TYTUŁ HONOROWEGO OBYWATELA ORAZ STYPENDIA BURMISTRZA GMINY DOBRZYCA

Podczas uroczystej X sesji Rady Miejskiej Gminy Dobrzyca w dniu 30 września 2019 roku przyznano tytuł Honorowego Obywatela Gminy Dobrzyca, wręczono nagrodę Burmistrza dla najbardziej zaangażowanego ucznia w ramach konkursu „Region Czysty na 6” oraz stypendia za wybitne wyniki w nauce,

osiągnięcia sportowe oraz promocję gminy.

Michał Karalus – były starosta powiatu pleszewskiego – został wyróżniony tytułem Honorowego Obywatela Gminy Dobrzyca. Aktu nadania dokonali: Burmistrz Gminy Dobrzyca Jarosław Pietrzak, Przewodniczący Rady Miejskiej Witalis Półrolniczak oraz Radny Rady Miejskiej Karol Banaszak. Michał Karalus został doceniony za pracę głównie na rzecz Zespołu Pałacowo-Parkowego w Dobrzycy i Towarzystwa Miłośników Ziemi Dobrzyckiej.

Stypendia za wyniki w nauce, osiągnięcia sportowe oraz promocję gminy przyznano Mileniu Jędrzejak, Katarzynie Kaczmarek, Klaudii Kurkowiak, Marcelinie Lewandowicz, Stanisławowi Marszałkowi, Zuzannie Zofii Rogowskiej, Laurze Śliwie oraz Joannie Wolickiej, natomiast najaktywniejszym uczestnikiem konkursu zorganizowanego przez Zakład Gospodarki Odpadami w Jarocinie przy partnerstwie Gminy Dobrzyca „Region Czysty na 6” został Nikodem Nowak.

OBCHODY 101. ROCZNICY ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI

W Dobrzycy, podobnie jak w całym kraju zostały zorganizowane obchody związane ze 101. rocznicą odzyskania przez Polskę niepodległości.

W ramach ogólnopolskiej akcji „Niepodległa do hymnu” 8 listopada punktualnie o godzinie 11:11 na dobrzyckim rynku został odśpiewany hymn przez uczniów Szkoły Podstawowej im. Mikołaja Kopernika w Dobrzycy, mieszkańców gminy i pracowników Urzędu Miejskiego Gminy Dobrzyca.

11 listopada o godzinie 11:00 w kościele pw. św. Tekli w Dobrzycy została odprawiona uroczysta msza św., którą sprawował ks. wikariusz Marcin Humeńnik. Po mszy św. ulicami Dobrzyki nastąpił przemarsz uczestniczących we mszy św. pocztów sztandarowych, władz gminy i powiatu, delegacji i mieszkańców gminy pod Pomnik Poległych w Walce o Niepodległość, Obronę Ojczyzny, gdzie złożone zostały wiązanki kwiatów. Przemarsz odbywał się przy dźwiękach orkiestry dętej.

W związku ze Świętem Odzyskania przez Polskę Niepodległości w Gminie Dobrzyca zorganizowano imprezy towarzyszące, m.in. turniej halowej piłki nożnej i halowej piłki siatkowej.

REALIZACJA INWESTYCJI GMINNYCH

- **DOFINANSOWANIE WYMIANY ŹRÓDEŁ OGRZEWANIA WĘGLOWEGO NA EKOLOGICZNE ŹRÓDŁA OGRZEWANIA W BUDYNKACH MIESZKALNYCH LUB LOKALACH MIESZKALNYCH**

Do dnia 06 listopada 2019 roku przyjęto 39 wniosków o dofinansowanie, podpisano 17 umów o dofinansowanie (15 wniosków z roku ubiegłego oraz 2 wnioski z 2019 roku) na łączną kwotę 80 000,00 zł. Kwota alokacji środków w 2019 roku wyniosła 80 000,00zł. Została wykorzystana w 100%. 34 wniosków na łączną kwotę 178 000,00 zł znajduje się na liście oczekującej.

- **„AKTYWNIENIE-ZDROWO-NA SPORTOWO”
UTWORZENIE CENTRUM AKTYWNOŚCI
LOKALNEJ W MIEJSCOWOŚCI DOBRZYCA**

Ministerstwo
Sportu i Turystyki

OTWARTE
STREFY
AKTYWNOŚCI

Wartość całego zadania wyniosła 36.389,75 zł. Zadanie uzyskało dofinansowanie w formie dotacji z Ministerstwa Sportu i Turystyki w ramach Programu rozwoju małej infrastruktury sportowo-rekreacyjnej o charakterze wielopokoleniowym- Otwarte Strefy Aktywności (OSA) Edycja 2019 w wysokości 17.785,00 zł co stanowiło 50% kosztów kwalifikowalnych projektu. Zakres prac obejmował zagospodarowanie części działki przy zbiorniku wodnym mieszczącej się przy

ul. Krotoszyńskiej. W ramach zagospodarowania terenu wykonano utwardzenia pod elementami gier plenerowych z kostki betonowej, zamontowano sześć urządzeń siłowni zewnętrznej, betonowy stół do tenisa, piłkarzyki, drążek do podciągania oraz małą architekturę w postaci ławek, koszy na śmieci, stojaka rowerowego a także tablicy informacyjnej. Całość zagospodarowania została uzupełniona zielenią. Prace zostały zakończone w sierpniu 2019 roku.

• REMONT POMIESZCZEŃ SZATNIOWO-SANITARNYCH PRZYNALEŻNYCH DO SALI GIMNASTYCZNEJ

Zadanie zrealizowane z udziałem dotacji w ramach programu „Szatnia na medal” ogłoszonego przez Departament Sportu i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego. Wysokość dofinansowania 47.800,00 zł, środki własne gminy 47.915,30 zł. Zadanie zrealizowane w budynku oświatowym mieszczącym się przy ul. Szkolnej 4 w Dobrzycy. Zakres prac obejmował remont dwóch pomieszczeń szatniowych wraz z sanitariatami, korytarza oraz pomieszczenia trenerskiego. W ramach realizacji zadania położono nowe płytki na korytarzu, w łazienkach oraz pomieszczeniu trenerskim. Wykonano we wszystkich pomieszczeniach nowe gładzie gipsowe wraz z malowaniem. Wymieniono drzwi do pomieszczeń. Zamontowano nowe oprawy oświetleniowe. Jedną z łazienek dostosowano do potrzeb osoby na wózku inwalidzkim. We wszystkich sanitariatach zamontowano nowe kabiny prysznicowe oraz wc, a także zakupiono i zamontowano nowe meble.

• „GALEW OD-NOWA” – UTWORZENIE CENTRUM WYPOCZYNKU I REKREACJI CELEM WZROSTU INTEGRACJI MIĘDZYPOKOLENIOWEJ MIESZKAŃCÓW WSI

Projekt realizowany w ramach IX edycji konkursu „Pięknieje wielkopolska wieś” współfinansowana przez Samorząd Woje-

wództwa Wielkopolskiego w ramach programu „Wielkopolska Odnowa Wsi 2013–2020” Całkowity koszt projektu wyniesie 71 482,70 zł. Środki uzyskane w formie dotacji to 30.000,00 zł, środki własne gminy 8 733,41 zł, środki pochodzące z funduszu sołeckiego 10.659,30 zł., praca własna mieszkańców, sprzętu oraz wkład rzeczowy 20.763,99 zł, koszty niekwalifikowalne projektu 1 326,00 zł. W ramach projektu wykonano zagospodarowanie działki nr 314 w miejsco-

wości Galew. Na terenie działki zostały zamontowane elementy siłowni zewnętrznej, altana rekreacyjna z czterema ławostołami oraz grillem prefabrykowanym oraz trzy tablice edukacyjno-informacyjne. Wykonano alejki utwardzone tłuczniem, zamontowano elementy małej architektury oraz wykonano nasadzenia. Prace

zakończono zgodnie z umową dotacyjną 31 października 2019 roku.

- **ROZBUDOWA SALI WIEJSKIEJ O POMIESZCZENIA
MAGAZYNOWE W MIEJSCOWOŚCI TRZEBOWA**

Zadanie realizowane etapowo. W bieżącym roku planuje się wykonać fundamenty, podłoża oraz przyłącze gazowe. Planowane zakończenie realizacji I etapu przewidziano na 13 grudnia 2019 roku.

- **MODERNIZACJA STUDNI PRZY BOISKU
SPORTOWYM W DOBRZYCY**

Zadanie miało na celu zwiększenie wydajności studni. Prace polegały między innymi na demontażu istniejącej armatury oraz instalacji technologicznej, montażu nowej pompy, wymianie obudowy oraz filtra części roboczej. Prace zostały wykonane w okresie między 02 września 2019 r. a 12.09.2019 r. Całkowity koszt zadania wyniósł 18 450,00 zł finansowane w całości ze środków własnych Gminy Dobrzyca.

- **DOCIEPLENIE CZĘŚCI STROPODACHU NA BUDYNKU
ZESPOŁU SZKOLNO- PRZEDSZKOLNEGO W LUTYNI**

Przedmiotem zamówienia było wykonanie docieplenia części stropodachu, wykonanie nowych opierzeń na murach ogniowych oraz przy kominach, tynkowanie kominów, wymiana rynien oraz rur spustowych, a także wykonanie nowej instalacji odgromowej na części stropodachu budynku Zespołu Szkolno-Przedszkolnego w miejscowości Lutynia. Prace zostały zakończone 9 sierpnia 2019 roku. Wartość zadania w wysokości 59.676,16 zł była finansowana w całości ze środków własnych Gminy Dobrzyca.

- **REMONT SIECI WODOCIĄGOWEJ W MIEJSCOWOŚCI RUDA**

Zadanie polegało na wymianie części sieci wodociągowej o długości 280 mb. Wartość robót wyniosła 35 000,00 zł – zadanie w całości finansowane z budżetu Gminy Dobrzyca.

- **UTWARDZENIE TERENU NA PLACU PRZY SALI WIEJSKIEJ W SOŚNICZCE**

Wykonano częściowe utwardzenie z kostki brukowej; w budżecie gminy zabezpieczono środki w wysokości 30.594 zł, w tym fundusz sołecki: 12.594,09 zł.

- **REMONT SALI WIEJSKIEJ W POLSKICH OŁĘDRACH**

W ramach remontu wykonano

1. termoizolację dachu płaskiego niższej części budynku Sali wiejskiej obejmującej pomieszczenia pomocnicze wraz z zadaszeniem wejścia, wymieniono rynny oraz otynkowano i pomalowano kominy wentylacyjne. Zadanie zrealizowane ze środków funduszu sołeckiego w wysokości 11.332,84 zł, całkowita wartość inwestycji: 29.812,40 zł.

2. Remont dębowej podłogi o powierzchni 230 m². Wartość zadania: 12.428,01 zł. Zadanie w całości zrealizowane ze środków funduszu sołeckiego.

- **PODNIESIENIE KOMPETENCJI CYFROWYCH MIESZKAŃCÓW GMINY DOBRZYCA (2019)**

W kwietniu 2019 roku Gmina Dobrzyca zawarła umowę o powierzenie grantu na przeprowadzenie cyklu szkoleń w zakresie korzystania z internetu oraz e-usług dla mieszkańców Gminy Dobrzyca (w tym

osób powyżej 65 roku życia oraz osób niepełnosprawnych) oraz zakup sprzętu komputerowego – 24 komputery przenośne wraz z oprogramowaniem. Projekt zakładał kompleksowe przeszkolenie łącznie 300 osób. Zadanie realizowane było w partnerstwie ze Stowarzyszeniem na rzecz Rozwoju Społeczności Ziemi pleszewskiej “FORUM MŁODYCH”. Całkowity koszt przyznanego grantu wynosi 150 000,00 zł – 100% dofinansowania. Zadanie zostało zrealizowane.

Rzeczpospolita
Polska

SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO

Unia Europejska
Europejski Fundusz Społeczny

ZADANIA ZREALIZOWANE W II PÓŁROCZU 2019 I W TRAKCIE ROBÓT NA DROGACH GMINNYCH I POWIATOWYCH

I. INWESTYCJE NA DROGACH GMINNYCH

- **Budowa chodnika na ul. Jesionowej w Dobrzycy** zrealizowano kolejne etapy chodnika na ul. Jesionowej – od krzyża przy ul. Krotoszyńskiej do skrzyżowania z ul. Mikołajczyka na odcinku 160 m oraz połączenie istniejącego chodnika z ul. Krotoszyńską – przeciwna strona ulicy Jesionowej na odcinku 20 m. Zadanie zrealizowano z udziałem środków funduszu sołeckiego w wysokości 35.000 zł. Całkowita wartości inwestycji: 80.911,98 zł.

- **Budowa chodnika przy drodze gminnej nr 628525P w Lutyni** w ramach funduszu sołeckiego wykonano chodnik wzdłuż parku na odcinku 66 m; wartość robót wyniosła 23.932,68 zł.

- **Przebudowa drogi gminnej nr 628541P w Dobrzycy (ul. Wybudowanie)** wykonano nową nawierzchnię bitumiczną na odcinku 530 m; wartość robót: 151.891,16 zł.

- **Przebudowa drogi gminnej nr 628552P w Sośnicy**

wykonano poszerzenie jezdni oraz nową nawierzchnię bitumiczną na odcinku 300m; wartość robót: 172.613,51 zł.

- **Budowa drogi gminnej Gustawów – Karminiec**

inwestycję zrealizowano z udziałem dofinansowania z budżetu Województwa Wielkopolskiego w wysokości 171.850 zł w ramach budowy/przebudowy dróg dojazdowych do gruntów rolnych (w kwietniu br. w wysokości 74 250 zł oraz lipcu br. 97.600 zł). W I etapie inwestycji z udziałem dofinansowania

w wysokości 74.250 zł wykonano budowę drogi na odcinku 340 m – wartość robót 330.871,70 zł; w II etapie z dofinansowaniem w wysokości 97.600 zł wykonano 100 m – wartość robót: 114.462,40 zł.

- **Przebudowa drogi gminnej w Sośnicy (dojazd do Domu Senior Wigor)**

wykonano drogę o nawierzchni z kostki brukowej betonowej – wartość robót: 49.161,27 zł.

- **Budowa chodnika przy drodze gminnej nr 628566P w Karminie**
wykonano chodnik na odcinku 140 m;
wartość robót 55.379,84 zł.

II. ZAKUP WIAT PRZYSTANKOWYCH

Nowe wiaty przystankowe zakupiono do miejscowości Karminiek (ul. Ostrowska), Polskie Olędry i Dobrzyca (ul. Krotoszyńska – Nowy Świat). Wartość zadania 20.140,57 zł.

III. INWESTYCJE NA DROGACH POWIATOWYCH

1. Zadania powierzone przez Powiat Pleszewski realizowane przez Gminę Dobrzyca:

- **Przebudowa chodnika wzdłuż drogi powiatowej nr 4331P na ul. Kroto-
szyńskiej w Dobrzycy** – wykonano chodnik w Sołectwie Dobrzyca – Nowy
Świat na odcinku o dł. 86 m; wartość robót 46.014,85 zł, w tym udział
środków Powiatu Pleszewskiego 25.000 zł.
- **Przebudowa istniejącego chodnika wraz z remontem kanalizacji deszczo-
wej w ciągu dr. powiatowej nr 4173P w miejscowości Strzyżew -ETAP III**
– w roku 2019 realizowany jest kolejny etap chodnika na odcinku 335 m;
w budżecie gminy zabezpieczono środki w wysokości 255.000 zł, w tym
dotacja Powiatu Pleszewskiego 150.000 zł.

Ponadto gmina uzyskała dofinansowanie na realizację w 2019 roku projektu pn. **Poprawa bezpieczeństwa w obrębie przejścia dla pieszych w Karminie** ze środków *PROGRAMU OGRANICZANIA PRZESTĘPCZOŚCI I ASPOŁECZ-
NYCH ZACHOWAŃ RAZEM BEZPIECZNIEJ im. Władysława Stasiaka na lata
2018–2020 (2019 r.)*

Projekt obejmuje: wykonanie wyniesionego przejścia dla pieszych z kostki brukowej, oznakowanie, zakup i montaż latarni hybrydowej, zakup i montaż radarowych wyświetlaczy prędkości z zasilaniem solarnym. Partnerem projektu jest Powiat Pleszewski, który powierzył gminie realizację zadania i przekazał projekt stałej zmiany organizacji ruchu oraz Komenda Powiatową Policji w Pleszewie, której zadaniem było przeprowadzone w szkole i przedszkolu spotkań profilaktyczno-edukacyjnych na temat bezpieczeństwa w ruchu drogowym.

W budżecie gminy zabezpieczono środki w wysokości 83.000 zł, w tym przyznane dofinansowanie 25.000 zł.

2. Współfinansowanie w przebudowie dróg powiatowych.

Gmina Dobrzyca przekazała dotacje na realizację inwestycji na drogach powiatowych:

- **Przebudowa drogi powiatowej nr 5143P Galew – Dobrzyca** – w wysoko-
ści 40.000 zł na opracowanie dokumentacji (planowana wartość zadania
80.000 zł);
- **Przebudowa drogi powiatowej nr 5149P w Karmincu** – w wysokości
135.000; (planowana wartość zadania 450.000 zł)

INWESTYCJE W ZAKRESIE OŚWIECZENIA ULICZNEGO

- Budowa oświetlenia ulicznego przy ul. ks. Stanisława Śniatały w Dobrzycy w październiku br. wybudowano linię kablową oświetlenia ulicznego wraz ze słupami i oprawami (13 szt.); wartość zadania: 78.864,81 zł.

WSPOMNIENIE O PANI TERESIE DYLEWSKIEJ Z D. PASEK

28 października 2019 roku w Krotoszynie zmarła Teresa Dylewska z domu Pasek, która w latach 1952–1962 pracowała w Szkole Podstawowej w Dobrzycy. W 1949 roku ukończyła szkołę podstawową Koźminie Wielkopolskim. W 1953 roku ukończyła Seminarium Nauczycielskie i Liceum Pedagogiczne w Krotoszynie. W 1953 roku w kronice szkoły, jej ówczesny kierownik Romuald Wilczyński napisał:

„Nowy rok szkolny rozpoczęliśmy pomyślnie. Władze szkolne dały na miejsce Jan-kowskiej nowe siły nauczycielskie, ale młode, a mianowicie:

1. *Paskówna Teresa, urodzono 13 X 1935 roku w Lipowcu pow. Krotoszyński. Tego roku ukończyła Liceum Pedago-*

giczne w Krotoszynie, jest to jej pierwsza posada. Dostała mieszkanie w drugim budynku szkolnym na parterze. ...¹”.

W 1957 roku wyszła za mąż za Stefana Dylewskiego². Młoda nauczycielka rzuciła się w wir pracy pedagogicznej i kulturalnej. Bardzo aktywnie uczestniczyła w miejscowej grupie teatralnej, która w naszym parku w panteonie cyklicznie wystawiała przedstawienia. Ksiądz Stanisław Witek opowiadając przed kilku laty o aktywności kulturalnej mieszkańców Dobrzycy mówił, „Gwiazdą kolejnych inscenizacji grupy teatralnej była zawsze Teresa Paskówna, niezwykle utalentowana i piękna...”.

Od 1963 roku pracowała w Szkole Podstawowej nr 2 w Krotoszynie a od 1970 roku w Szkole Podstawowej nr 5 w Krotoszynie. W 1989 roku przeszła na emeryturę. Zawsze z sentymentem wspominała Dobrzycę, spotykała się ze swoimi koleżankami i kolegami z dobrzyckiej podstawówki, tak niedawno uczestniczyła w zjeździe absolwentów szkoły.

1. Drugi budynek szkolny na ul. Pleszewskiej 4. (Z.L.)

2. Stefan Dylewski (1934–2019), Honorowy Obywatel Gminy Dobrzyca. (Z.L.)

Promocja książki „Cmentarze ziemi dobrzyckiej”, fot. J. Pankowiak.

Uczestnicy wycieczki do Świdnicy, fot. D. Brzeziński.

„Notatki Dobrzyckie” nr 59. Nakład 500 szt.

Za treść zamieszczonych materiałów odpowiedzialność ponoszą ich autorzy. Prawa autorskie zastrzeżone.

Wydaje Towarzystwo Miłośników Ziemi Dobrzyckiej przy wsparciu finansowym Urzędu Miejskiego Gminy Dobrzyca i Starostwa Powiatowego w Pleszewie

Redakcja: K. Balcer, A. Filipiak, Sz. Balcer, Z. Lisiak, S. Borowiak.

e-mail: tmzd@o2.pl

Adres korespondencyjny: Szymon Balcer, ul. Nowa 23, 63-330 Dobrzyca

Skład i druk: Super Print, ul. Kaliska 67, 63-300 Pleszew, tel. 62 742 29 40

TMZD
Towarzystwo Miłośników
Ziemi Dobrzyckiej

